

KEELESÄUTSUD

I

Egle Pullerits
Maris Jöks

Raamatu väljaandmist on toetanud
Haridus- ja Teadusministeerium

Koostajad ja toimetajad Egle Pullerits ja Maris Jõks
Korrektor Argo Mund
Kujundaja Sirje Ratso

ISSN 2228-0189
ISBN 978-9949-9508-2-9 (trükis)
ISBN 978-9949-9508-3-6 (pdf)

Trükitud keskkonnateadlikus trükikojas Ecoprint

roheline trükis

SAATEKS

Idee teha raadios väikeste, aga teravate keelenõuannete rubriik sündis 2011. aasta veebruaris eesti keele arengukava rakendusplaani täitjate ümarlaul, kus keelehooldekeskuse koordineerijana viibis ka allakirjutanu. Mõte küpses ERRi keelenõustaja Einar Kraudi, Vikerraadio peatoimetaja Riina Rõõmuse, Haridus- ja Teadusministeeriumi keeleosakonna nõuniku Jüri Valge ja keelehooldekeskuse koordineerija meeles pea terve aasta ning 2012. aasta alguseks oli „Vikerhommiku“ uus rubriik sündinud. Teisel aastal lisandus autorina Postimehe keeleteoimetaja Maris Jõks.

Väljaandesse on kogutud 2012. aastal ja 2013. aasta esimesel poolel Vikerraadio eetris olnud „Keelesäutsud“. Tekstid on rühmitatud teemade järgi peatükkideks, kuid peatükkide sees on nad ajalises järjekorras, ikka vanemad ees ja uuemad järel.

Egle Pullerits

SISUKORD

1. Argikeel ja kirjakeel 5
2. Arvud tekstis 9
3. Õigekeelsus 11
4. Võõrsõnad 25
5. Võõrmõjud 34
6. Stampsõnad ja -väljendid 41
7. Sõnavalik 49
8. Lause heakeelsus 56

1. ARGIKEEL JA KIRJAKEEL

Tere hommikust!

09.01.2012

Kuuleme kaaskondlastega kokku saades mitut sorti teretusi: *tere hommikust*, *tere hommikut*, *hommikust*, *hommikut*, *hommik*. Loomulikult võib vabas keelepruugis ehk argikeeles neid kõiki kasutada, kuidas kellelegi suuvärk antud on. Teine asi on avalikkuse ees või muidu ametlikumas olukorras.

Tahaksin esmalt tulla tagasi oma esimesena kõlanud teretuse juurde. *Tere hommikust*. Minult on küsitud – nagu ka arvatavasti teistelt eesti filoloogidelt, keelekorraldajatelt ja keelehooldajatelt –, miks me, eestlased, selles väljendis sõna *hommik* seestütlevas käändes kasutame. Sellisel puhul saan rääkida etümoloogiast, mis on selle väljendi taga, ehk kuidas on seda varem öeldud.

Kindlasti on eesti keele kõneleja märganud, et mõningad väljendid on pika aja jooksul nii-öelda kulunud, lühemaks läinud. Nii on ka selle väljendi puhul: vanad eestlased oleval öelnud „Tere hommikust aega!“, „Tere õhtust aega!“. Ja nii edasi. Nii et neis teretustes ei ole *hommik* ja *õhtu* mitte seestütlevas käändes, vaid tegemist on omadussõnade *hommikune* ja *õhtune* osastava käändega ja tervitatud on otsesõnu võttes aega. Aja jooksul oleme lihtsalt mugavaks läinud, pole tahtnud nii pikka lausungit teha ja ütleme viimast sõna välja jättes: *tere hommikust* või *hommikut*.

Kui nüüd keelekasutusolukordade juurde tagasi tulla ja mõelda, kas ametlikus või avalikus ruumis sobib öelda veel väljajättelisemalt, lihtsalt *hommik*, *lõuna*, *päev*, *õhtu*, siis ei, need ei sobi. Eriti kummastav on komme öelda ükskõik mis kellaajal inimest kohates *hommik*. Leian, et sellise tunnetuslaiskuse puhul pole vajagi nii pikka sõna nagu *hommik* üle huulte lasta. Õelge lihtsalt *tere*. Ja te ei eksi, sobib igas olukorras.

Mõista, mitte hukka mõista

13.02.2012

Mm ... Ma mõtlesin täna rääkida ... ää ... üneemidest. Üneemid on sellised ... ee ... vahehääliitsused, mis põhimõttelt nagu aitavad täita neid kohti, kus sa mingis mõttes alles mõtled, mida järgmiseks öelda. Et et mida peaaegu kõik inimesed, tähendab, noh, keelekasutajad oma kõnes kuuldavale toovad. Aga mitte ainult. Ka täitesõnadest ehk nugisõnadest ehk parasiitsõnadest, heal lapsel mitu nime.

Miks need õunaussid meie ilusat suulist õunakest-emakeelt siis rikuvad? Kellelegi nad ei meeldi, aga kasutame ikka. Miks me oma ilusat keelt nii oskamatult ja rikutult räägime?

Kõigile neile, kes arvavad, et tõesti, suulise suhtlusega rikutakse ja solgitakse keelt kogu aeg, pean pisukese pettumuse valmistama. Tegelikkus on palju lihtsam. Suulises kõnes kasutataksegi enda teistele arusaadavaks tegemisel natuke teistsuguseid vahendeid. Kui kõne on spontaanne, st mõeldakse kohapeal valmis, erineb ta igäühel rohkem või vähem sellest, kui samal inimesel lastaks sama mõte rahulikult kirja panna. Kohapeal valmis mõeldes poeta-megi oma jutu sisse hääliitsusi, neid üneeme *ee*, *mm*, *ää*, *mhh*, *noh*. Mõni on endale teadvustanud, et ee-tamine ja ää-tamine pole hea toon. Tema jutt siri-seb soravamalt siis, kui mõne täitesõna vahele pikib, loomulikult ebateadlikult.

Suuline keel on omaette valdkond, seal on palju sellist, mida kirjalikus tekstis kunagi ei kohta, sealhulgas ka parandusmehhanism – teksti tootmine käib tarbimisega samal ajal. Samuti ei saa öelda kuulajale, et minge lugege nüüd eelmist lehekülge uuesti – ei saa viidata varem öeldule samasuguste vahenditega, nagu kasutab kirjalik tekst. Selleks kasutatakse hoopis rohkem kordust, kui sallib kirjalik tekst.

Proovigem siis mõista neid, kes meie ümber suuliselt esinevad ja kes võib-olla pole selleks erikoolitust saanud, või kui ka on, pole neil vahest kõneldav teema nii hästi läbi mõeldud. Või on neilt midagi ootamatut küsitud. Või on nad lihtsalt väikeses ärevuses, kõik ju kuulavad, kõrvad kikkis. Kuulakem siis, ja püüdkem enne, kui kõnelejat hukka mõista, teda siiski ka mõista. Kuulata rohkem seda, mida ta ütleb, mitte seda, mis tema suulist eneseväljendust parasjagu saadab.

Kodukeele eripärast

23.04.2012

Neljapäeval pidas keelepäeval Väike-Maarjas seekordne Wiedemanni keele-auhinna laureaat Mari Tarand mõnusa kõne pealkirjaga „Kodukeele kütkes“. Kogu saalitäis oli kütkestatud, ka mina. Toon vaid paar näidet Mari Tarandi lapsepõlvkodus kõneldud keelest, märksõnadeks olgu murdeline sõnavara, näiteks *palukamoos*, ja murdelised hääldusjooned: teises vältes *sulle, mulle*; pikk kaashäälik seal, kus kirjakeeles seda pole: *varess lendas katussele*. Ta nimetas ka mõned vahvad ütlemised, mis nende kodus käibisid.

Eks neid murdelisi ja muid kodukeele erijooni ole igapäev keeles ning see on rikkus, mida tasub väärtustada. Mõtlen vahel ka oma kodukeele erisustele, missugust keelt meil kodus kasutati. Üks mu hingemaa on Võrumaa, Urvaste, kust on pärit mu ema. Tema suust pärineb ütlus tänapäeval moodsa kihilise riietuse kohta. Kui seda lapsena pahaaimamatult ja ette moodsalt viljelesin, tuli emalt reaktsioon: „Seitse särki sellän, kõik ütstõse alt vällän!“ Eestlane nii ei käi, selline stiil olla omane setudele. Olgu kuidas on, aga *kaardinatest* oma kõnes pole ma senini lahti saanud, kuigi kirjakeel tunneb *kardinaid*.

Ka õigekeelsussõnaraamatut oma sõbraks pean, ja tema suuniseid ka meeles. Kohati on sealgi märgata tema loojate kodukeelt, eriti märgendi *lastekeel* all. Üks neist sõnust oli vahepeal meediavurri keerutuses kuum, ja selleks sõnaks on ÕSi järgi lastekeelne *tussu*. Tuli see esile skandaalse rühmituse Pussy Riot nimeseletuse vajadusest – ÕSist sõna märgendit vaadanud ajakirjaniku üllatus oli suur, kui avastas, et sõna *tussu* tähendab selle järgi istmikku. Tema, minu ja küllap paljude teistegi kodukeeles on see tähendanud ikka seda tüdruku asja.

„Üks eur palun“

20.08.2012

Tänase „Keelesäutsu“ teema valisin isikliku rahulolematuse tõttu. Nimelt pole ma rahul, et Eestis elavad eesti keelt emakeelena kõnelevad inimesed pole selgeks saanud vahet kirjakeele ja argikeele kasutusolukordade vahel. Võtame näiteks poes toimuva lühivestluse müüja ja ostja vahel. Tegemist on omavahel võõraste inimestega, kes teineteist teietavad ja käituvad muidu väljapeetult,

järelikult peaks kasutusel olema standardkeel, teise sõnaga kirjakeel. Tihti ongi kõik kena kuni selle hetkeni, kui mina kliendina maksma asun. „Üks eur palun,“ kuulen endale öeldavat. Eks tuleb maksta, kusagile kaevata pole, et standardkeelt ei kasutata, ja allahindlust ka ei saa, kui see häirib.

Eestis on euro rahaühikuna käibinud juba poolteist aastat. Kui 2011. aasta alguses lugesid poemüüjad ülipüüdlikult ette ka sendid eurosentidega (kas kartsid, et keegi toob krooniajast jäänud sente?), siis praeguseks on keelekasutus eurode puhul muutunud sama lõdvaks, kui see oli krooniajal – need, kes tol ajal „eegutasid“, on nüüd mugavalt „euritama“ hakanud. Kui üldiselt võib suulises kõnes tähele panna, et inimesed muudavad öeldavaid sõnu lühemaks, kui nad on kirjakeeles, siis *eegi* või *eegu* puhul võis *kroon* tõesti pikk öelda olla, kuid *euro* asemel *eur*i öeldes erilist lühidust ei saavutata. Nii et tähist *EUR* sobib kasutada valuutatabelites, mujal öelgem ja kirjutagem ikka *euro*, aga *euridest* rääkimine on madalkeelne.

Argikeelne rekka*

19.11.2012

Sõna *rekka* on pärit soome keelest ja tähendab sadulautot, raskeveokit. Eesti keelde on see sõna tulnud pea kakskümmend aastat tagasi ja teda kasutatakse argikeeles ohtrasti. Selle sõnaga tehakse ka liitsõnu, nagu *rekkamees*, ja tulelisi, näiteks *rekkar*, mis tähendab slängis sedasama – veokijuhti. Argikeelde see *rekka* sobib ka, kuid kirjakeeles peab muudmoodi hakkama saama: *sadulauto*, *raskeveoki*, *veokiga*. Kui seda teada, jääb vaid loota, et oskate keelekasutuslorkorda hinnata – kas siin ja praegu sobib kasutada kodust keelt, argikeelt, slängi, või peab piirduma natuke nõudlikuma, aga see-eest üldmõistetava standardkeelelega.

Vahest peaks ka põhjendama, miks see *rekka* hoolimata paarikümnest esinemisaastast eesti keelde ei sobi. Nimelt pole eesti keeles selliseid kahe-silbilisi III vältes käändsõnu, kus oleks algvormis *kk*, *pp*, *tt*. Küll leidub selliseid hulganisti soome keeles. Eesti argikeeles on see sõna kohati mугanenud *rekaks*. Isegi kui selline mугanemine hoogustub, on see sõna argikeelsena kinnistunud ning mугanemine teda kirjakeelseks ei tee.

* ÕS 2013-s on argikeelne *reka* olemas.

2. ARVUD TEKSTIS

Head uut aastat! Head kahe tuhande kaheteistkümnendat aastat!

02.01.2012

Kuidas siis öelda aastaarvu? Kas võib öelda: *head kaks tuhat kaksteist aastat* või isegi *head kaks tuhat kaksteist*? Ilmselt nõustute, head kuulajad, et see on eba-loomulik ja lohakas. Sellegipoolest, kui uue aasta soovidest tavalisemate tekstide peale mõelda, kuuleme seda alatihti: *miski toimus kaks tuhat seitse, kaks tuhat üheksa oli majandus languses* jne.

Keelehooldekeskusest on suisa küsitud: „Kas aastanumbrite kirjutamise reegleid on vahepeal muudetud? Kas lause *Erakonnal tuleb 2015. aastal kõvasti pingutada, et valimised võita* asemel võib nüüd ametlikult öelda, et *Erakonnal tuleb 2015 kõvasti pingutada*? Kas on normaalne selline lause: *2007 saatis Kim Jong-il parlamendi laiali?*“

Mida olen sellisel puhul vastanud? Eks ikka nii, nagu õige on. Järgarvu tuleb ikka öelda järgarvuna (*kahe tuhande viieteistkümnendal aastal ja kahe tuhande seitsmendal aastal*). Keeleliselt on samavõrra õige öelda pöördjärjestuses, põhiarvsõnaga: *aastal kaks tuhat viisteist*, samamoodi on õige öelda *aastal kaks tuhat seitse*, kuid nende valikute puhul peab vaatama seda, kuidas ülejäänud tekst nõuab – vahelduse mõttes on pöördjärg kahtlemata hea võimalus.

Ei saa, ei tohi

11.02.2013

Sain ühelt kuulajalt ettepaneku: „„Keelesäuts“ võiks õpetada õigesti kasutama sõna „saama“. Tihti öeldakse „ei saa“, kui peaks ütleva „ei või“ või „ei tohi“. Sügisel kirjutati, et alates teatud päevast ei saa maanteedel sõita kiiremini kui 90 km/h. Miks ei saa, kui masin võtab! Tegelikult ei tohi! Ei saa seda, mis pole võimalik.“

Paremini ei saaks modaalverbide erinevust õpetadagi, kui raadiokuulaja ise seletas. Samamoodi on keelega – mida kõike ei tohi või ei tohiks kirjakeele kasutusolukorras teha, kuid siiski tehakse. Nii on ju õigus neil keeleteadlastel, kes ütlevad: pole õige öelda: *nii ei saa öelda* – saab küll, ma just ütlesin.

Nimetaksin paar arvsõna väljendamise juhtumit, mille puhul ma ise tahaksin küll, et kehtiks põhimõte „nii ei saa öelda“:

Täpsustatud arvestusliku rahvaarvu 2013. aasta 1. jaanuari seisuga avaldab statistikaamet 03. mail.

Esimest jaanuari suudetakse kirja panna ilma nullita, kuid järjekindlus kuupäevi õigesti kirjutada hääbub nelja kuuga.

Kuulake järgmisel korral poes, kuidas teilt raha küsitakse. Minult on päris tihti küsitud nii: „15 eurot ja null viis senti“. Kui nulli ei öelda, ega siis rahasumma ei muutu, võib rahulik olla. Kui number nulli ja viie kohad vahetada, oleks viiskümmend senti.

3. ÕIGEKEELSUS

Keelekasutus käib uue peene mõisa peale

02.04.2012

Keel on olemise koda. Keel on selles elavate inimeste kodu. Keeles oleme kogu aeg. Minu meelest ja minu jaoks on iga päev emakeelepäev. Pidulikkus aga hajub, argipäev surub peale. Argipäevane elu eeldab tööd ja suhtlemist, infoühiskonnas olemist. Üks virtuaalseid kohti, kus argipäeval olen, on Facebook. Seal ilmub iga päev mu seinale viiteid ja teateid. Üks selline andis hiljuti teada, et varsti hakkab jooksuma telesari „Tuuni mu mõisa“. *Mõisa* – osastav kääne, kasutatud on keeleliselt täiesti õiget vormi, eeskujusõnaks *õrn* või *leib* – mida – *õrna*, *leiba*, *mõisa*.

Tavalisem on siiski sõna *mõis* käänamine *õpik*-tüübis: *mõis* : *mõisa* : *mõisat* (nagu *õpik* : *õpiku* : *õpikut*). Esimese kolme käändega kogu ilu ei avaldu, erinevus on ainult selles, kas osastava käände lõppu *t*-täht tuleb. Kui nüüd jääda saatesarja pealkirjas sõna *mõis õrna* järgi käänama, peaks suutma saate tegijad käänata seda sõna ka mitmuses: nagu *õrnade*, nii ka *mõisade*, nii nagu *õrnu*, nii ka *mõisu*. Kahtlen, kas see on tegelikkuses võimalik. Kipun arvama, et ka hea kuulaja kasutaks pigem mitmuse omastavas käändes vormi *mõisate*, mitte *mõisade*.

Väga raske sõna on ka *peen*. Kui paljude sõnade puhul saab valida, kumma eeskujusõna järgi talitada, siis sõnal *peen* on ainult üks tüüpsõna, see on *uus*. Olen kahjuks pidanud isegi trükimeediast aeg-ajalt lugema, et siin-seal on võimalik maitsta *peeneid roogi* või keegi käib *peeneid käekotte* uudistamas*. Ainuõige on siiski *peeni roogi* ja *peeni käekotte*.

* 2013. aasta ÕSi järgi on lubatud käänata ka *peeneid* (toim).

Perekonnanimede käänamine

30.04.2012

Kuidas kääntata perekonnanime *Vaht*, kas *Vahi*, *Vahti* või *Vahu*? Kas õige on *Kaljulai* või *Kaljulaiu*? Kui president *Meri* on omastavas *Meri*, kas siis tuleb ka kääntata *Rüüteli* ja *Ilvesi*? Miks meil öeldakse *õiguskantsler Tederi*?

Nagu ütleb moodne väljend, nii palju küsimusi, nii vähe vastuseid. Tõesti, vastuseid on vähem kui küsimusi, sest perekonnanime reegel on lihtne: perekonnanimesid tuleb kääntata nagu vastavaid eestikeelseid sõnu. Nn presidendi käändkonda, nagu president Lennart Meri järgi hakati üldistama, olemas ei ole. Nii on õige *Rüüteli* : *Rüütli*, *Ilves* : *Ilvese*, ka *Teder* : *Tedre*. Ka *Meri* : *Mere* pole väär, küll võib arvestada isiku enda soovi, kuidas on tavaks tema nime kääntata. See küsimus tuli päevakorda, kui minult küsiti perekonnanime *Vaht* kohta. Kohe saab kõrvaldada variandi *Vaht* : *Vahti*. Inimeselt endalt küsida polnud võimalik, kas tema nimi käändub *Vaht* : *Vahi* või *Vaht* : *Vahu*. Kuidas siis toimida? Olen soovitanud kahe (keeleliselt korrektse) võimaluse korral valida pigem selline, mis ei tohiks kellegi tundeid riivata, nii et: *Vahi*. Veel parem on sõnastada (lühike) tekst nii, et nimi jääks nimetavasse käändesse.

Liitsõnast koosneva perekonnanime puhul pole samuti põhjust erireeglit teha: nii nagu *Mägi* : *Mäe*, nii ka *Veskimägi* : *Veskimäe*; nii nagu *Laid* : *Laiu*, nii ka *Kaljulai* : *Kaljulaiu*.

Ühele küsijale, kes lajatas, et temale on koolis räägitud, et nimi on püha ja seda ei tohi väänata, vastasin: nime väänata ei ole tõesti ilus, aga käänama peab.

Kohanimed kodus ja võõrsil

21.05.2012

Eelmise kuu üks „Keelesäuts“ oli perekonnanimedest. Nendega on üks väike õiendus. Vahel tahetakse kasutada sõna *perenimi*. Et on lühem ja ütleb sama ära. Seda entusiasmi peab aeg-ajalt jahutama, sest lühemus ei ole kirjakeeles alati paremus. Kirjakeeles jäägem ikka *perekonnanime* juurde, argikeeles võib muidugi *perenime* pruukida.

Nimedest tahan rääkida ka sel korral, aga mitte isikunimedest, vaid kohanimedest. Need kaks tuleb eraldi hoida, eriti kui kohanimele eelneb lisand,

näiteks *pealinn Tallinn*. Nimetavas on kõik lihtne, aga osastavas enam nii lihtne ei ole: *vaatasime pealinna Tallinna*. Siin ei saa jätta lisandit käänamata, nii nagu teeksime isikunime ja selle lisandi puhul (*külastasime isand Tamme*). Ja *Tallinn* käändub nagu *linn*: *linn, linna, linna – Tallinn, Tallinna, Tallinna*.

Vürtsiks mõned võõrad kohanimed ka. Palju küsimusi tekitavad sellised kohanimed, mille puhul on eesti keeles varem olnud kasutusel mugand, kuid nüüd on asutud eelistama rahvusvahelist nimekuju. Näiteks *Argentiina, Angoola, Nepaal*. Nende kõigi puhul kehtib sama reegel, et kasutame kahe vokaali asemel ühte: *Argentina, Angola, Nepal*. Need, kelle töö on õigesti kirjutada, võiksid kahtluse korral niisuguste kohanimedele õigekirja alati ÕSi kohanimevalimikust järele vaadata.

See kiuslik sõnamoodustus

04.06.2012

Keelehooldekeskuses on ühe asjana minu hooleks korraldada ametnikele keelekoolitusi ja selleks, et seda ikka ja aina paremini teha, kogun ja analüüsin osalejate tagasisideankeete. Enamasti on sealsed kommentaarid positiivsed ja üsna ühes taktis. Aga on ka selliseid, mis panevad mõtlema keele peale hoopis teise kandi pealt, kui on kirjutaja arvatavasti mõelnud. Ühe koolituse õnnestunud õhkkonna kohta kirjutab üks osalenu: „Kõik olid väga osavõtlikud.“ Ilmselt teate, mida sõna *osavõtlik* tähendab. Esmajoones kaastundlikku, südamlikku. Nii et reeglipäraselt saab tegusõnast *osa võtma* omadussõna *osavõtlik* küll moodustada, kuid sellel sõnal on iseseisev tähendus, mis ei ole liidetavate osiste *osa* pluss *võtlik* summa.

Võtame teise sõna veel. Friedebert Tuglase novelli „Popi ja Huhuu“ on vist küll igäüks pidanud koolis lugema ja analüüsima. Näiteks on pidanud praegused koolilapsed iseloomustama, missugune on Popi ja missugune Huhuu. Arvatavasti oli küsimus esitatud nõnda, et õpilane pidi vastuseks kirjutama omadussõnu. Ühes töös oli lugeda: „Huhuu on liiderlik.“

Tõesti, Huhuu oli liidriomadustega. Kui sõnast *liider* teha omadussõna, on kõige tavalisem ju *lik*-liide. Liidame kokku ja saamegi *liiderliku*. Iseenesest polegi laps midagi valesti teinud, või kuidas? Millegipärast on keeles sellel sõnal hoopis teine mekk, *liiderlik* on sama mis *liiderdaja*, mis teatavasti ei tähenda liidrit, esikohal olijat, vaid tähendab seksuaalselt lodevat.

Umbrohi ei hävi

11.06.2012

Õiendan ühe vana võla raadiokuulaja ees, kes on kirjutanud juba veebruaris oma tähelepaneku: „Hommikustes spordiuudistes kõlas fraas *meeskond hävis täielikult* (!!?) Kas keegi eesti keele oskajatest enne eetrisse laskmist tekste ei kontrolli? *hävima* – [tähendab] olemast lakkama, otsa v hukka saama ...“

See on spordis üks levinumaid kummalisi väljendeid, moesõnana tundub olevat juba ajatu klassika staatuses. Nii *hävima* tähenduses 'kaotama' kui ka näiteks *rinnale jõudma* tähenduses 'kõrvale jõudma' on soome keele toorlaen, mille järele erilist vajadust ei ole.

Raadiokuulaja meeleheitlikule küsimusele, kas keegi eesti keele oskaja tekste enne eetrisse laskmist ei kontrolli, vastan nii, nagu tean olevat: iga saatejuht koostab oma tekstid ise ja on ka iseenda toimetaja, eraldi keeleteimetajat vahepeal ei ole. Eks see annab ühelt poolt suurema vabaduse öelda nii, nagu nokk on loodud, aga teiselt poolt paneb rohkem oma sõna eest vastutama, ennast ise harima.

Verbi *hävima* juurde korraks veel tagasi tulles, üks väga sarnane verb on meil veel, *hävinema*, mis tähendab järk-järgult hävima. Tagajärg on niisiis üks ja sama, häving. Ärgem siis oma keeletunnetust hävineda ega hävida laskem.

LPM ehk lühendipunktimaffia

18.06.2012

Eesti keel ja tema kasutajad on palju kaugemal mõne indoeuroopa keele pruugist võimalikult palju lühendeid kasutada. Ometi läheb vahel tekstis lühendit tarvis ja siis on hea teada, kuidas lühendeid saab, mismoodi oleks mõistlik lühendit vormistada jne. Pööraksin seekord tähelepanu lühendi punktile.

Viimasel ajal on sagenenud küsimused ja hõiked stiilis „Millal see punkt sealt ära kaotati?“, „Miks ma ei või kasutada, kui ma olen nii õppinud?“, „Kas peab siis või ei pea [punkti lühendi lõppu panema]?“. Olen siis vastanud ja ilmselt teen seda veel nii mõnigi kord, et punktiga kasutust ei saa valeks pidada, kuid ühes väljaandes ja ka kitsamalt ühes tekstis peaks olema valitud, kas lühendi lõpupunkti kasutatakse või mitte. Küsima peaks ka seda, kas ilma punktita kasutus tekitab arusaamatust. Kui saadakse ilma punktita aru, et kasutusel on lühend, ja mõistetakse ka tema tähendust, pole ju teda sinna

teksti täheruumi võtma tarvis. Nii et kes soovib, võib oma väljaandes läbivalt lühendi lõpus punkti kasutada, aga mulle tundub, et see teeb teksti tarbetult tehniliseks, prügiseks, raskepäraseks.

Kasutagem siis pigem punktita seda lühendit, kui sõna pikalt välja kirjutada ei kannata. See on **eesti** keele reegel. Kuid ettevaatlik tuleb olla siis, kui laenane sõnu teistest keeltest – siis peame ka õigekirjutusreeglid teisest keelest kaasa võtma. Ma pean silmas ladina keelt ja selle lühendit sõnast *versus*: lühendiks on tal *vee ess* ja sabas punkt: *vs*. Kirjutada tuleb see sõna tsitaatsõnade kirjutamise reegli järgi kaldkirjas, lühendi järel käibib punkt, sest ladina keeles see lühendi järele pannakse.

Emakeele Seltsi keeletoimkonna 11. juuni otsused

16.07.2012

Emakeele Seltsi keeletoimkond on 11. juunil vastu võtnud kolm olulist õigekirjaotsust, millest rääkimata jätta oleks patt. Täna räägin kahest.

Esimene puudutab ajaloosündmuste algustähte. Kui seni kehtis mitu võimalust, kuidas ajaloosündmust kirjutada, kas kõik sõnad suure algustähega, esimene sõna suure tähega või puhtakujulise nimetusena kõik sõnad väikese tähega, välja arvatud nimed, siis nüüdsest peaks elu lihtsamaks minema: ajaloosündmused, ajastud jms nimetused kirjutatakse väikese algustähega, välja arvatud neis sisalduvad nimed: *külm sõda, jüriöö ülestõus, lahesõda, vabadussõda, teine maailmasõda, Tartu rahu*. Toodud näidetest kirjutame suure tähega vaid Tartu. Oluline on mees pidada seda, et varem kehtinud põhimõtete järgi kirjutamist ei saa uuele reeglile üleminekul veaks lugeda.

Vähem erutav ei tohiks olla teine otsus, määrsõnade kokku- ja lahkukirjutamisest. Nimelt tohib nüüd kirjutada kokku selliseid määrsõnaühendeid, mida õigupoolest juba pikemat aega on kokku kirjutatud, kuid mis on näiteks koolitöös olnud viga: *kas või ~ kasvõi, just nagu ~ justnagu, just nimelt ~ justnimelt, kui tahes ~ kuitahes, mis tahes ~ mistahes*. Leebemaks läks ka sõna *võib-olla* kirjutus – varem nõutud sidekriips pole enam kohustuslik ja lubatud on kokkukirjutus ka ilma selleta (*võibolla*).

Küsisin ühelt keeletoimkonna liikmelt, Helika Mäekivilt, kui kaua kestab üleminek uuele reeglile. Sain rahustava vastuse: see kestab inimese eluaja. Kes on vana reegli selgeks saanud ja tahab seda rakendada, selle kasutust ei loeta valeks.

Emakeele Seltsi keeleteimkonna otsused II

23.07.2012

Möödunud esmaspäeval jõudsin kõnelda kahest Emakeele Seltsi keeleteimkonna otsusest, kuid puudutamata jäi kolmas. Selleks on ühend- ja väljend-verbide kokku- ja lahkukirjutamise reeglistiku asendus, kus neist sõnust moodustatud tuletiste puhul võib kirjutada nii kokku kui ka lahku.

Reeglimuudatus kehtib *mine*-liiteliste teonimede, *ja*-liiteliste tegijanimede ning kesksõnadest moodustatud *lt*-liiteliste määrsõnade kohta. Nüüdsest võib kirjutada nii *allakukkumine* kui ka *alla kukkumine*, *edasiarendamine* kui ka *edasi arendamine*; *juuresolija* ja *juures olija*, *kordaseadja* ja *korda seadja*; *tähele pandavalt* ja *tähele pandavalt*. Varem oli lubatud vaid kokkukirjutus.

Omadussõnastunud kesksõnadele jm omaette tähendusega iseseisvatele sõnadele aga see vabadus ei laiene: tuleb ikka kirjutada kokku *koosviibimine*, *nõupidamine*; *väljapaiste* *teadlane*, *teretulnud külaline*, *käitumine on väljakutsuv*, *ilme on äraseletatud*.

Arvan, et see täna selgitatud reeglimuudatus pole nii suur, et tekitaks samaugust furoori nagu kaks eelmist. Vahest ei erine siin tegelik kasutus õigekirja reeglitest nii palju kui määrsõnade *kas või* ja *võib-olla* puhul. Aga *võib-olla* see ainult tundub mulle nii.

Hapukurk (kokku) ja hapud viinamarjad (lahku)

06.08.2012

Kolm nädalat tagasi viitasin Emakeele Seltsi keeleteimkonna õigekirjaotsustele. Hapukurgihooajal tekitas „Keelesäuts“ nende õigekirjaotsuste kommenteerimisega parajat furoori. Kuigi mõni detail läks edasistes refereeringutes ebatäpseks nagu telefonimängus, olen rahul, et otsused jutuks võtsin, sest olen vist teabeusku – parem on, kui neist otsustest teatakse kas või natukenegi, selle asemel et need oleks unustuses.

Meedias tundus suurem arutelu juba vaibunud olevat, kui leidsin 23. juuli Postimehest ühe lugejakirja, milles ikka kurjustatakse, et kuidas selline „nuriotsus“ nüüd sündis.

Tahan skeptikuid lohutada: suulises keeles ei muutu midagi, ei kokku- lahkukirjutuse otsuste tagajärjel ega ka ajaloosündmustest kõnelemises. Sest

ajaloosündmuste suure ja väikese algustähe eristamine on võimalik vaid kirjalikus tekstis, samuti nagu sõnade kokku ja lahku kirjutamine.

Näidake mulle ajalooõpetajat, kes räägib õpilastega ainult kirjalikus vormis! Keel, eriti kirjutatud normikeel, on kokkulepe, millel on kindlad raamid – kus peab neid norme järgima ja kus ei pea. Kui meediamäsu mõõdupuuks võtta, siis on need kolm otsust juba ajaloolised, kuid tuleks vist rõhutada, et vaid üks muutis kirjakeele üht õigekirjutuse erandit. Just nimelt, mitte reeglit, vaid erandit – ühegi muu valdkonna nimetusi ei tähistata üksnes esisuurtähega. Need, kes kurvalt pasundavad, et vabadussõda on väiketähelisena justkui tähtsusetuks ja „teistest samasugustest“ eristamatuks muudetud, võiksid esiteks rahuneda, teiseks lugeda ka Emakeele Seltsi keeletoimkonna otsuse selgitust, ning kolmandaks mõelda selle üle, kas asjade tähtsus ilmneb tõepoolest suurtähes või oleneb see millestki muust.

Sõnade parajaim määr

03.09.2012

Omadussõnade puhul ollakse harjunud, et peaaegu kõigist neist saab moodustada võrdlusastmeid. Kõige lihtsam näide: *hea, parem, kõige parem* ehk *parim; halb, halvem, kõige halvem* ehk *halvim*. Väga hästi on siis, kui ei aeta segamini ülivõrde ja keskvärde moodustamise reegleid, nagu võib mõnikord juhtuda *õnnelik*-tüüpi sõnadega. Valedest vaikin, ütlen igaks juhuks ainult õiged vormid: *õnnelikum, kõige õnnelikum* ehk *õnnelikem*.

Kui need reeglid on selged, on veel ainult üks väike aga. Mitte kõigist omadussõnadest ei saa võrdlusastmeid moodustada. Nimelt langevad välja sellised, mis juba näitavad mingi oleku äärmist võimalikku ulatust: on *alumine* ja *ülemine, pealmine*. *kõige*-ülivõrre on sallitud kõnekeeles ja kasutan seda isegi, näiteks kuulen iseend vahel kodus ütlemas, et antagu mulle *see kõige alumine paber* või *kõige ülemine raamat*. See jäägugi kodukeelde.

Ajakirjanduses ja muus asjalikus tekstis on selle reegli (erandi) tõttu väär kõnelda *minimaalseimast kahjust* või *kõige maksimaalsemast tulust*. *Minimaalne* on vähim võimalik ja *maksimaalne* näitab suurimat võimalikku määra. Viga lipsab tihti sisse ka siis, kui räägitakse *optimaalseimast lahendusest* – *optimaalne* on parim võimalikest, seal on juba ülivõrre sees, kui lahti harutada.

Ingliskeelne

12.11.2012

Viimase aja aruteludes inglise keele pealetungi ja eesti keele seisundi üle küll kirjanduses, küll teaduses ja kõrghariduses on silma jäänud üks eksimus õigekeelsuse vastu. Nimelt öeldakse ja kirjutatakse *ingliskeelne*. Samamoodi küsitakse minult loengul: „Miks on *ingliskeelne* vale, mul on nagu meelde jäänud, et just õige.“

Lugu on selles, et meil on kombeks sõnu *inglise* ja *prantsuse* liitsõna täiendosas lühendada: *ingliskeelne raamat*, *prantsuspärane kohvik*.

Toon näiteid meediast, aga olen selle kriitilise sõna õigeks parandanud:

Eestikeelne magistri- ja doktoriõpe asendub suuresti ingliskeelsega.

Ingliskeelne õpe.

Ingliskeelse õppekava läbinud on oodatud spetsialistid edukates Eesti firmades.

Tartu Ülikool avab majanduses ingliskeelse bakalaureuseõppe.

Ingliskeelse kõnevõistluse võitja esindab Eestit Londonis.

Ingliskeelse ametiteksti koostamine.

Nüüd kõik sada üks tuhat, kes guugeldades välja tulid, parandage palun ka!

Häid jõule

24.12.2012

Head kuulajad, arvatavasti olete oma jõulusoovid lähedastele ja kaugematele juba ära saatnud, nii et minu kommentaar võib selleks aastaks olla hiljaks jäänud. Teisalt, üks suurem soovidelaine on veel tulemas ja vahest kulub nõuanne hiljemgi ära.

Nimelt kiputakse tervitustes kirjutama sõnu suure esitähega, kuigi eesti keeles on selge reegel, et lause keskel kirjutatakse suure tähega üksnes nimed. Niisiis kirjutame väikese tähega *Soovin teile häid jõule*. Kirjas näitab viisakust suure algustähena *Sina* ja *Teie* kasutamine, nõnda võib selles lauses ka *Teie* suure tähega kirjutada. Mitme inimese poole korruga pöördudes jääb *teie* väiketäheliseks.

Homme on esimene jõulupüha (väikeste tähtedega), ülehommene teine jõulupüha ehk tabanipäev (väikeste tähtedega) – ka isikunimed liitsõna sees

kirjutame tähtpäevades väikese tähega. Olgu mõni kõrvalepõikena nimetatud: jüripäev, jaanipäev, kadripäev.

Vahel tekib segadus, kuidas seda aasta viimast päeva nimetada, õigemini, kuidas on õige kirjutada *vana-aastaõhtu*. See kirjutatakse kokku, *vana* ja *aasta* vahele võib panna loetavussidekriipsu. Ilusa soovi puhul aasta lõpuks on aga vahel sellest ühe päeva nimetamisest kinni hakatud ja on mujalgi kokkukirjutust harrastatud. Niisiis: *head vana aasta lõppu*, neli sõna, kõik tähed väikesed.

Neid enam ei tehta

Maris Jõks

18.02.2013

Tahan rääkida kahest tegusõnast: *vaagima* ja *pärgama*. Mõlemad on laadivahelduslikud, aga mõlemat pööratakse tihti nii, nagu ei oleks seal laadivaheldust: mitte *vaagida* : *vaen*, nagu reegli järgi peaks, vaid *vaagida* : *vaagin*. Midagi *vaagitakse*, *vaagiti*. Sõnast *pärgama* võib näha vorme *pärjas*, *pärjasid* – nagu oleks algvorm *pärjama*.*

Selle teema kohta oli eelmisel aastal üks artikkel ajakirjas Oma Keel, autorid Sirje Mäearu ja Maire Raadik. Küll ainult *vaagima* kohta, *pärgama*-sõnast seal juttu ei olnud. Tuleb välja, et juba nii ammu kui 1970. aastatel räägiti, et selle sõnaga tehakse palju vigu ja peaks ehk kaaluma rööpvorme.

Võib-olla on koolist meeles, et astmevaheldus jaguneb vältevahelduseks ja laadivahelduseks. Vältevaheldus võib olla ainult kuulda, näiteks *sammuda* : *sammub*, aga võib olla ka kirja pildis näha, näiteks *sepp* : *sepa*. Laadivaheldus on suurem tüvemuutus, see on alati kirja pildis näha: seal kaob mõni täht ära või teiseneb ja tüvi võib päris palju muutuda.

Vältevaheldusega sõnu on palju rohkem ja neid tuleb juurde. Isegi kui võtame võõrast keelest laensõna, hakkame seda automaatselt muutma vältevahelduslikuna: kääname suuliselt *skaip* : *skaibi*, pöörame *skaipida* : *skaibin*. Laadivaheldust ei tule juurde. Need sõnad, mis on, need on. Ja isegi need hakkavad ära kaduma – see on kuulda ja näha ning keeleteadlasedki tunnistavad seda, rääkides laadivahelduse taandumisest.

* 2013. aasta ÕS lubabki sõnas *vaagima* rööpvorme: *vaen* ja *vaagin* (toim).

Sellest on kahju. Mulle tuleb selle peale meelde üks Sass Suumani luuletus, kus naabrimees ei lubanud oma maalt ühtegi põllukivi minema viia. Ütles, et neid enam ei tehta.

Rohkem pikemaealisemaid inimesi!

25.02.2013

Millistest sõnadest saab võrdlusastmeid moodustada? Enamasti keelekasutajad seda ei küsi, vaid teavad niisamagi, et omadussõnadest – teate küll: *tubli, tublim, kõige tublim*. Üksikute sõnadega on lihtne ja midagi seal arutleda polegi. Huvitavaks läheb aga mäng liitsõnadega.

Näiteks *suuremõõtmeline* – *suur* + *mõõtmeline*. On saadud omadussõna *suuremõõtmeline*, millest hakatakse usinalt võrdlusastmeid moodustama: *suuremõõtmelisem*. Stopp! Kas nii on loomulik: *üks kauss on *mõõtmelisem kui teine*? Siiski ütleme, et *üks kauss on suurem kui teine*. Järelikult ongi mõistlikum moodustada võrdlusaste sõnaga *suur*: *suuremamõõtmeline*. Kui selline liitsõna ei meeldi, saab tagasi lahti harutada: *suuremate mõõtmetega* ehk *suurem*.

Sama lugu on sõnaga *pikaealine*. Niisiis, mitte *pikaealisemad puud*, vaid *pikemaealised puud*, neil on *pikem iga*.

Lugesin üht arvamislugu, kus küsiti retooriliselt, kas traktorit juhtinud inimene muutub jalgratta selga istudes „vahepeal kuidagi vähemväärtuslikumaks“. Siin pole võrdlus mitte valele sõnale haagitud, vaid topelt. Piisab ühest võrdlussõnast, nii et parandatud küsimus kõlab: *kas ta muutus vahepeal kuidagi vähem väärtuslikuks*.

Üsna pea märkasin jälle sama nähtust, liiasust. Artiklis arutleti sobiva kaaslaste leidmise raskuste üle: „Ja need noormehed, kes siin on, on rohkem alkoholilembesemad.“ Ilusamaks olukord ei lähe, aga õige on .. *alkoholilembesemad* või *rohkem alkoholilembesed*.

Hädas kontserdiga

Maris Jõks

04.03.2013

Hiljuti küsis Vikerraadio peatoimetaja Riina Rõõmus minult, et mis ma arvan, mis on see sõna, millega raadios kõige rohkem hädas ollakse, mida enamasti valesti käänatakse. Midagi ma arvasin ka, aga ära ei arvanud – see sõna on *kontsert*.

Käänama peab *kontsert* : *kontserdi* : *kontserti*; mitmuses *kontsertide* : *kontserte*. Aga käänatakse *kontserdit*, *kontserdite*, *kontserdeid*. Seda viga teha pole mingi kunst, see tuleb väga loomulikult. *Kontsert* on nimelt seda tüüpi sõna, mis hälbib eesti keele loomulikust rõhusüsteemist.

Loomulik on, et rõhulised ja rõhutud silbid vahelduvad: rõhuline-rõhutu-rõhuline-rõhutu. Esimene silp on eesti keeles alati rõhuline, teine rõhutu, ja kui sõna on pikem, siis tagapool on veel kastrõhk. Näiteks kuidas me ütleme sõna *lennukite*: LEN-nu-KI-te. Umbes nii need rõhud kõlavad. Samamoodi tahaks öelda KONT-ser-DI-te. Aga ütleva peab KONT-SER-ti-DE – kaks rõhulist silpi järjest.

Neid sõnu on tegelikult rohkem. Raadios võib-olla tõesti hakkab just *kontsert* eriti kõrva, aga sama tüüpi ja sama veaohlikud on näiteks *kuurort*, *kompevk* ja *teemant*.

Küsimus, kas ei peaks nende sõnade käänamist lihtsustama, on õigupoolest juba hulk aega õhus olnud, aga seda muudatust siiski tehtud ei ole. Sõna *kontsert* käänamisel soovitatakse hoida silme ees – või kõrvus – näiteks selliseid lihtsaid sõnu nagu *tort* või *part*. *Torti*, *parti*, *kontserti*. *Tortidele*, *partidele*, *kontsertidele*.

Millal laadime, millal laeme?

Maris Jõks

01.04.2013

Laadi kevad alla. Laadi rohkem kommentaare. Lae oma pilt üles. Laadi üles oma pildid ja albumid. Lae kõnekaardile raha. Laadi hooaeg oma iPadi.

Kuidas siis õige on, kas *lae* või *laadi*? Üks raadiokuulaja, nimelt akordionist Henn Rebane, luges seda viimast lauset – *Laadi hooaeg oma iPadi* – reklaamlehest ja tahtis teada, kas nii ongi õige.

On küll õige. Kõigis nendes lausetes, mis ma ette lugesin, oleks pidanud olema *laadi*.

Algvormi *laadima* taga on tegelikult kaks tegusõna, üks pöördub *laadima : laen* ja teine *laadima : laadin*. Küsimusi tekitab just see teine, paljud arvavad, et see on vigane vorm.

Õigekeelsussõnaraamatust leiamegi kaks sõnaartiklit: *laadima : laen* öeldakse siis, kui tulemuseks on laeng või laetud olek. Näiteks püssi laetakse, aku laeb. *Laadima : laadin* on aga õige öelda siis, kui tulemuseks on laadung, last. Näiteks laaditakse koormat peale või maha. Vagunit laaditakse, laev on täis laaditud.

Selliste lausetega vist probleemi ei olegi. Probleem tekib siis, kui kasutame seda sõna millegi kohta, mida tehakse arvutis. Kas me laadime või laeme midagi üles või alla?

Väljendid *üles laadima* ja *alla laadima* on ÕSis täiesti olemas, ja nad on just artiklis *laadima : laadin*. Niisiis, arvutis me laadime, tulemuseks on laadung.

„Ametlikkusülakoma“

08.04.2013

Eesti keeles kasutatakse ülakoma kahel puhul.

Esiteks läheb teda vaja tsitaatsõnadele eesti keele lõppude lisamisel, näiteks mitmuse osastav sõnast *croissant* [hääldus: kruasaa(n)], mis tähendab kohevaid sarvesaia, märgitakse *croissant'e* – pärast kaldkirjas olevat tsitaatsõna tuleb tavakirjas ülakoma ja eesti käändelõpp *e*.

Teiseks läheb ülakoma tarvis nimede, enamasti võõrnimede häälduse ja kirja pildi erinevuse näitamiseks – samuti alles siis, kui läheb käänamiseks. Arvatavasti oskavad kõik põhiharidusega eurooplased kirjutada nime Shakespeare [šeikspiir]; viimane täht on *e*, mida välja ei hääldata. Kui ma räägin *Shakespeare'i teosest*, käänan nime ja lisan käändelõpu, praegusel juhul *i*, ülakoma abil nimele.

Mööndusena võib ka eesti nime puhul selguse taotlusel ülakoma kasutada. Seda läheb tarvis ametitekstides, kui mujal ei ole nime nimetavas käändes kasutatud ja nimetav ja omastav langevad kokku. Näiteks perekonnanimi Mäe: ka nimetav kääne on Mäe. Kui nüüd on tarvis näidata, et nimetav kääne ei ole Mägi, võib omastavas või muudes käänetes seda ülakomaga markeerida:

Korter kuulub Mati Mäe'le. Parem võimalus on aga dokumendis näidata esiko-
hal nime algkuju või panna see ühekordsel nimetamisel sulgudesse, nt *Korter
kuulub Mati Mäele (Mäe).*

Kes on ära unustanud, et eesti keeles mingit „ametlikkusülakoma“ ei ole,
saab ennast Maire Raadiku käsiraamatu „Väikesed tarbetekstid“ või keele-
nõuande kodulehe abil asjaga kurssi viia.

Norrasse või Norra?*

22.04.2013

„Soodsalt Soome, Poola, Rootsi või Norra?“ peibutab reklaam reisihuvilist
lugejat. Mis on valesti? Vastan: *Norra*. Nimelt on selle kohanime tüüpsõna
ratsu. Proovige moodustada ainsuse sisseütlevat käänat sõnast *ratsu*. Vastuseks
peaks olema üksnes *ratsusse*. Nii on õige ka üksnes *Norrasse*.

Miks aga levib nii laialt ja visalt ka sisseütleva vorm *Norra*? Arvatavasti selle
tõttu, et inimmeel on suur üldistaja ja inimkeel kokkuhoidlik, ökonoomne –
lühemad vormid on populaarsed. Lähikonna riike, millega on tihedamaid
kontakte, nimetame tihti. Selle tõttu kipub meel üldistama ja kasutama ka või-
malikult lühikesi vorme, isegi kui keeles seni pole lühivorm tunnustatud. Mine
tea, ehk ühel päeval ka on, aga seni: kuigi on õige *Soomesse* ja *Soome*, *Poolasse*
ja *Poola*, *Rootsisse* ja *Rootsi*, pole õige *Norrasse* ja *Norra*, vaid ainult *Norrasse*.

Tagurpidist nähtust ehk kohanime pikema käändevormi eelistamist koh-
tab ka: pea iga kord, kui keegi ütleb *Tallinnasse*, raiskab ta terve silbi, sest õige
on ju ka *Tallinna*. ÕS 2006 loeb õigeks mõlemad, nii *Tallinnasse* kui ka *Tallinna*.

Õigekeelsussõnaraamatu kohanimevalimikust saab abi ka siis, kui kaht-
lete, kas õige on kasutada sise- või väliskohakäändeid ning kas lühivorm on
üldse kasutusel. Viimasel ajal on küsitud, et kui kohanime *Nõo* puhul on õige
Nõosse ja *Nõkku*, kas siis ka *Mäo* puhul on õige *Mäosse* ja *Mäkkü*? Vormi-
analooogia on huvitav, kuid ÕS annab vastuseks *Mäosse* ja *Mäole*.

* 2013. aasta ÕSis on sisseütlevas nii *Norrasse* kui ka *Norra*.

Kogu aeg üks häda ja viletsus

Maris Jõks

13.05.2013

Emakeele Seltsi keeleteimkond tegi möödunud suvel kaks muudatust kokku- ja lahkukirjutamise reeglites. Ma ei hakka neid siin enam refereerima; kes tahab mälu värskendada, võiks vaadata keeleteimkonna veebilehele. Soovitangi seda lehte lähemalt lugeda, eriti neil, kelle arvates mõni normingumuudatus on arusaamatu või ei ole põhjendatud või on liiga kergekäeliselt vastu võetud – seal on iga otsuse juures ka põhjendused.

Määrsõnade kohta käivast otsusest võib lugeda, et keeleteimkond jälgib tähelepanelikult seda, kuidas kirjutavad kooliõpilased emakeele riigieksamil. Kui ikka mingi viga kordub aastast aastasse, hoolimata sellest et eesti keele tundides on reeglit hoolsalt tuubitud ja drillitud, siis võiks ehk tõesti mõelda reegli muutmisele. Loomulikult ei käi see niisama lihtsalt, et täna teevad õpilased vea ja homme muudetakse normingut. Ma arvan, et kui eesti keele õpetajatelt küsida, kuidas on õpilastel lood sellise sõnaühendiga nagu *kogu aeg*, siis neil oleks selle kohta kindlasti üht-teist öelda. *Kogu aeg* määrusena tuleb kirjutada lahku, aga juba aastaid kirjutatakse seda järjekindlalt kokku.

See sõnaühend oli sees üle-eelmise ja eelmise aasta emakeelepäeva e-etteütluses. Tänavu ei olnud, aga mitte sellepärast, et nüüd siin enam vigu ei tehtaks. Vastupidi, kokkukirjutamine läheb aina loomulikumaks, neid sõnu tajutakse sisulise tervikuna. Aga normi muutma ei kiirustata.

Asi on selles, et liitsõna *koguaeg* on juba olemas ja tähendab midagi muud. See on sporditermin, samasugune termin nagu näiteks *kogupikkus*. „Eesti keele seletav sõnaraamat“ seletab nii: „*Koguaeg* – võistkonna eri liikmete v. ühe sportlase poolt (eri distantssidel) saavutatud aegade summa.“

Nii et teeme vahet: „Meeskonna koguaeg 4 × 100 m teatejooksus on uus Eesti rekord“ (seletava sõnaraamatu näide); „Mõne sõna õigekirjaga on kogu aeg üks häda ja viletsus“.

4. VÕÕRSÕNAD

Kas meeskond või tiim?

23.01.2012

Kaks nädalat tagasi juhtusin Vikerraadiost kuulama, kuidas saatejuht üht küllalist sisse juhatas. Kahjuks ei saanud ma kohe üles kirjutada, sest olin autoroolis, aga kõlas see umbes nii, et *see-ja-see on selle ettevõtmise ihu ja hing*. Ihu ja hing – väga ilus, mõtlesin mina. Seejärel aga: *ta on selle tiimi juht*. Tiimi? Ei sobi ju mängu, kus on just olnud puhas maavillane *ihu ja hing!*

Just nagu mu mõtetele vastuseks jätkas saatejuht: *õigem oleks öelda meeskonna, aga seal on ka naise, nii et tiim võtab need paremini kokku*.

Sõna *tiim* on meil ikka natuke gringo staatuses, see tähendab, võõras sõna ja igasse teksti ei passi. Tahaks ikka *meeskonda* tagasi, *tiim* võib jääda kõrvale.

Meeskonna kaitseks: uskuge, liitsõnades ei ole *mees* sugu näitav osis, vaid isiku tähistaja. Mina kui naine võin ka meeskonda kuuluda, ainult spordi puhul mitte, seal on tõesti mees- ja naiskonnad, sekka mõned võistkonnad – ja olgu pealegi mõnikord ka tiimid.

Muide, vaimsete ühispingutuste tegijaskonna nimetajaks sobib ju ka *töörühm!* Niisiis, parem *meeskond* ja *töörühm*. Las *tiim* jääb varumeestepingile.

Korrektuur ja korrektiiv

06.02.2012

On üks sõnapaar, mille vahetusseminek mind kui keeleteoimetajat alati kulmu kergitama paneb. See sõnapaar on *korrektuur* ja *korrektiiv*. Proovin täna selles asjas natuke selgust tuua.

Kõigepealt kummagi sõna seletus. Alustan oma eriala sõnast. Mis on *korrektuur*? Korrektuuri teeb korrektor, laiemalt keeleteoimetaja, mõnikord ka toimetaja. Need on teisisõnu õigekirjaparandused ehk lihtsamalt öeldes keeleparandused.

Mis on aga *korrektiiv*? Tavaliselt kasutatakse seda sõna mitmuses: *korrektiivid*. Korrektiivid võivad olla sisulised parandused, muudatused, ja tavaliselt

nõutakse selle sõna abil pöördelisi muutusi. *Elu teeb aga oma korrektiivid* – kes ei oleks seda väljendit kuulnud.

Mida selle väljendiga mõeldakse? Tavaliselt seda, et elu jooksul asja-lood muutuvad; muutujad ise on peamiselt vaimset laadi: suhtumine, suhted, olukorrad.

Selles püsiväljendis *elu teeb oma korrektiivid* tavaliselt ei eksita. Kuigi olen näinud siin ja seal kirjasõnas, et vahel on elu pandud korrektoori tegema.

Eksimused nende kahe päris sarnase sõnaga kipuvad tulema siis, kui mingi inimrühm peaks tegema pöördelisi muudatusi, parandusi sisulises mõttes. *Korrektiive*, mäletate?

Selle jutu valguses parandame nüüd ühe vigase näitelause, mille leidsin ühest kirjalikust pöördumisest: „Autorikaitseadus vajaks .. tõsisit korrektoori.“

Korrektoor tähendab meil õigekirjaparandusi, aga kirjutaja ei tahtnud ju öelda, et autorikaitseadus vajaks keelelisi parandusi, viimast lihvi, ega ju? Pigem seda, et see tuleb tõsiselt ümber töötada, teha seal korrektiive. Ja pange tähele, tõsiseid!

Presidendist parlamentäärini

20.02.2012

Vikerraadio kuulajad on päris mitu korda tundnud huvi, miks meil endistest presidentidest rääkides kasutatakse ikka tiitlit *president* (nt *president Arnold Rüütel*). See ajavat segadusse ja olevat ebatäpne.

Kui küsitakse, püüan vastata. Selline tava on tõepoolest, kuigi üpris keeruline on sellele seaduse viidet anda. Vahest ei peagi kõik seaduses kirjas olema? Tava sisuks on see, et kes on presidendina ametis olnud, säilitab selle tiitli elu lõpuni. Selle kombega võiksime juba harjuda. Pealegi, ministrid ja muud riigiteenrid (sõna *minister* tähendabki, muide, algselt teenrit) vahetuvad, president on midagi jäävamat ja tema amet märgilisem. Pole ju raske meelde jätta, kes on praegu presidendina ametis (ehk praegune president, mitte *istuv president*) ning kes oli seda varem.

Tihti tahetakse austust väljendada nimetuse esisuurtähega, aga unustatakse, et välja öeldes pole sugugi kuulda, kas öeldi suure või väikese tähega. Küll aga kostab austus välja sellest, kui me austame ja mäletame.

Et veebruar on meil riigikuu, tuletaksin ka meelde sõnakasutust, mis puudutab korraga Eestis sada üht inimest ehk riigikogu. Riigikogu sünonüüm on

parlament, kuid *parlamentäärid* tuleb selles kontekstis enamasti ära unustada. *Parlamentäär* on vaenlasega läbirääkimisi pidama saadetud isik. Nii et riigikogus on ikkagi *riigikogu liikmed*, teise sõnaga *rahvasaadikud*. Sellel viimasel on vist punane maitse juures, kas pole? Ärgem aga neid kaht sõna kokku segagem: on *riigikogu* või *parlamendi liikmed* ehk *rahvasaadikud*, mitte aga *parlamendisaadikud*. Rahvas saadab oma esindaja, rahvasaadiku. Kui parlament saadab, siis ju endast väljapoole, aga nii ei saa kuidagi parlamendis sees olla ja tööd teha.

nais-sõnadest ja direktrissidest

05.03.2012

Läheneva naistepäeva puhul tulen tagasi mõni nädal tagasi jutuks võetud *mees- ja nais-sõnade* juurde, rõhuga *nais-sõnadel*. Sain sellele „Keelesäutsule“ palju ja kirglikku tagasisidet. Arvati nii: „... las olla siis see võõrsõna *tiim* – peaasi, et seda va seksistlikku sõna meeskond ei kasutata“, teisalt ka nii: „*Mees*-liitelisi sõnu kasutada ei või, *nais*-liitelisi sõnu aga kasutame edasi!“

Esimesele arvajale vastan küsimusega: kas siis naiste seas ei olegi tema arvates meeskonnavaimu? Kui juba sugu näitavad sõnad välja rookida, siis peaks selle kurvi ju lõpmatusse tõmbama!

Teisele arvajale, kes ütleb, et *meeskond* on seksistlik sõna, vastaksin: on hullematki. Hull on lugu minu meelest siis, kui direktorist saab selle tõttu, et ametis on naine, automaatselt direktriss. Erilist kummastust tekitas eelmise aasta lõpus loodusmuuseumi direktori ümber käinud meediakära, eriti selle lõppakord, kus Heidi Vilu isikut avavas, muidu igati asjalikus ja lugupidavas artiklis nimetati teda selle asutuse direktrissiks!

Tuletan meelde: direktriss on ainult naisorganisatsioonidel, mille liikmeskonnas on üksnes naised. Mõtisklemiseks pakun ühe teise sõna: on ju ka juhataja, sellest aga nii meelsasti juhatajannat küll ei tekitata. Miks peaks siis direktorit direktrissiks ümber nimetama? Ja meenutagem: kunagi, kui õpetaja ametis oli naine tavatu, nimetati teda õpetajannaks. Tänapäeva neutraalses tekstis seda sõna ma ei kasutaks.

Juubeldamisi

12.03.2012

Kümme keelesäutsu on eetris käinud. Kas võiks öelda, et see on juubel? Firmsal täitub viis tegevusaastat. Viies juubel? Ei, kindlasti mitte!

Sõna *juubel* näikse olevat kaotanud pea täielikult oma algse tähenduse. Kas teate, millest see sõna tulnud on? Eks ikka antiikajast ja ladina keelest, tähendades algselt viiekümne, hiljem ka 25 eluaasta täitumist. 50. sünnipäev oli siis esimene juubel ja teine juubel saabus 75 eluaasta täitumisel, kolmas saja-aastaseks saades.

Keelt muidugi enam vana aja liistule tagasi ei tõmba ja keeleteadlased ja -korraldajad sedastavad, et sõna *juubel* tähistab ümmargust tähtpäeva. Ometi ei saa selle sõnaga asendada sõna *sünnipäev*. Toon näiteid. Jaanuaris sai 70aastaseks kirjanik Paul-Eerik Rummo. Selle asemel pole õige öelda ega kirjutada, et *jaanuaris oli kirjanik Paul-Eerik Rummo 70. juubel*. Kindluse mõttes kordan: viimati kõlanud näide oli väärist keelekasutusest. Nagu ta ise ühes intervjuus kenasti ütles, pole 70. sünnipäev õige juubel. See on lihtsalt ümmargune sünnipäev. Kui aga hädasti on vaja sõna *juubel* kasutada ja teisiti kohe üldse ei saa, siis võib öelda, et *jaanuaris peeti Paul-Eerik Rummo 70 aasta juubelit*.

Kuidas siis asutuste puhul toimida? Kas ettevõtte viis, kümme või viisteist tegevusaastat vääriks juubeldamist? Kui just peab, aga sel juhul siis nõnda, et sõnu *juubel* ja *sünnipäev* segamini ei aeta: *peetakse viiendat sünnipäeva või viie aasta juubelit*. Teisipidi võttes, kui laps saab viie- või kümneaastaseks, kas on kohane seda juubeliks tituleerida? Vahest aitab sünnipäevastki, armastuse suurust sõna *juubel* ei näita.

Eurovisionist, pampersitest ja kipsinoast

07.05.2012

Hiljuti küsiti minult: kas õige on kirjutada *eurovision* (väikese tähega, kahe o-ga) või *Eurovision* (suure tähega, ühe o-ga). Vastasin, et see oleneb sellest, mida silmas peetakse. Kui mõeldakse üritust, siis on õige *Eurovision* (suure tähega, jutumärkideta, ühe o-ga), saatena ehk teosena „*Eurovision*“ (jutumärkidest, tavaliselt lisandub aastaarv ka) ja nähtusena mugand *eurovision* (väikese tähega, kahe o-ga), näiteks juhul, kui kasutame seda sõna liitsõnas (rahvaeurovision vm).

See küsimus tuletas meelde, kuidas me keelde uusi sõnu saame. Üks võimalus on tõepoolest pärisnimedest saadud uute mõistete-nähtuste nimetused. See on vajalik siis, kui selle nähtuse või eseme kohta keeles üldse nimetust ei ole, nii et nende keeles kasutamiseks tuleks olla pigem tagasihoidlik. Õigupoolest ei ole eesti keelde mugandit *eurovisoon* tarvis, sest võime selle kohta ka eurolaul, eurolauluvõistlus öelda. Sisu saab edasi antud.

Pärisnimedest mugandatud sõnade juures ongi oluline tähele panna seda, kas seda mugandit ülepea tarvis on. Kui ei ole, on need sõnad küll käibel, näiteks oli üks esimesi Eestisse jõudnud lapsemähkmeid Pampers ja hakati rääkima pampersitest kui ühekordsetest mähkmetest üldiselt. Sõna *mähe* on olemas, üldnimestunud *pampersitele* seetõttu kirjakeeles kohta pole ja ta jääb argisuhtluse sõnaks.

Erialasõnavaras on pärisnime üldnimestumine samuti üsna tavaline: meil on olemas sõna kips ja üks tootemark Gyproc. Millegipärast on paljude jaoks suupärasem öelda *güprokinuga*, mitte *kipsinuga*. Jäägu siit teadmine, et *güprokinuga* on erialasläng, nii nagu koolilapsed räägivad *mataõpsist* ja *direct*.

Vintage hääldub *vintidž*

08.10.2012

Kes ei teaks ütlust, et uus on hästi unustatud vana. Arhitektuur, mood ja disain kasutavad uut luues tihti varasemast ajast pärit voolusid. Uut moodsat vana (või vanamoodsat uut) nimetatakse tihti *retroks*, ent jõudsalt astub sellele sõnale kandadele tsitaatsõna *vintage* [loe: *vintidž*].

Oleme selle sõna laenanud inglise keelest ja esmalt on ta tähendanud viinamarjade korjeaastat, sealt edasi on hakatud selle sõnaga tähistama veini aastakäiku. See sõna võib tähendada ka margiveini. Alles kolmanda tähendusena annab „Võõrsõnade leksikon“ (2006) väärtustatud vana ese (nt rõivas).

Inglise keelde on see sõna tulnud mõistagi prantsuse keelest, kus *vendange* [ligikaudne hääldus: *vendanž*] tähistab viinamarjakorjamist ja viinamarja-saaki. Kui tundub, et tsitaatsõna *vintage* peaks hääldama kuidagi prantsus-päraselt, väga mööda ei pandagi, aga siiski – kui inglise keelest võtnud, hääldame inglispäraselt. Kui soovitaks sõna päritolu juurde tagasi minna, peaks olema tsitaatsõnaks hoopis prantsuse *vendange*.

Tuletan aga meelde, et tsitaatsõna *vintage* kasutamine pole ainuvõimalik. Võib minna lihtsamat teed ja rääkida näiteks *retrostiilist* ja *vanamööblist*, sekka *aastakäigust*.

Reaalne

14.01.2013

Võõrsõna *reaalne* võib olla kasutusel neljas tähenduses: 'tõeline, tegelik; tegelikkust arvestav, teostatav'. Kõik need neli on omasõnad ja selle tõttu palju kergemini arusaadavad. Seetõttu on tihtilugu parem just neid kasutada. Ometi kasutatakse just seda sõna *reaalne* või selle vastandsõna *ebareaalne*.

Võtan abiks taas mõned näited, kus on sõnaga *reaalne* patustatud, ja pakun võimalusi, kuidas öelda paremini.

Mis võiks olla väikese maja reaalne hind? Parem: Mis võiks olla väikese maja mõistlik ~ tegelik hind?

Pole reaalne, et meedikute palgad tõusevad rohkem kui kogu riigisektoris tervikuna. Parem: Pole realistlik ehk tegelikkust arvestav ..

Täielik taastuvenergiale üleminek ei ole reaalne. Parem: Täielik taastuvenergiale üleminek ei ole realistlik ~ teostatav.

Kes on Saatan? Kas ta on reaalne isik? Parem: Kas ta on tegelik isik ~ tõeline?

Piiramatult kettaruumi, on see reaalne? Parem on sõnastada ka küsimus eesti keele päraseks küsilauseks: Kas piiramatu kettaruum on teostatav?

Sportlase hüüatus „See pole reaalne!“ võiks ehk päris-eesti tõlkes kõlada „See pole päriselt!“ või „Ma näen und!“.

Lõpetuseks parandaksin sõnastust ühes internetist leitud turundusnõuandes: *Reklaamiedu õige mõõdupuu on reaalne tulemus, mitte õnnetunne*. Parem on sõna *reaalne* siin hoopis ära jätta: *Reklaamiedu õige mõõdupuu on tulemus, mitte õnnetunne*. Siiski tahaks loota, et eesti inimesed ei unusta edu ja selle mõõtmise kõrval õnnetunnet ega püüaks kõike ühe mõõdupuuga võtta.

Peru obene odomeeter

28.01.2013

Alates veebruarist on „Keelesäutsu“ kaasautor, kellega vaheldumisi edaspidi saadet veame, Maris Jõks. Ta on keeleteimetaja ning kirjutanud juba mitu aastat Postimehes ka keelekommentaare. Ühe väikese killu tema kirjatööst võtan täna jutuks. Oktoobris 2011 kõneles ta sõnast *hodomeeter*, parema sõnaga *läbisõidumöödik*. Oma artiklis ta ütleb: „Kes teab, millal see teema jälle päevakorradele tuleb, nii et seda sõna kasutada saab. Juhtum aga väärrib lähemat vaatlust ja seletust.“

Nüüd, tagantjärele, leiab veebist kahtluse korral tuge mitmest kohast: paar nädalat pärast Marise artikli ilmumist ilmus selleteemaline nõuanne Eesti Keele Instituudi keelenõuande lehel. Nõu saab ka terminibaasist ESTERM (<http://mt.legaltext.ee/esterm/>), kus leidsin, et keelenõuandja Peeter Päll on sama aasta kevadel soovitanud, et täpsust nõudvas tekstis oleks omasõnana *läbisõidunäidiku* asemel parem kasutada *läbisõidumöödikut*.

Enamasti aga ei jõutagi parimat omasõnavastet valima (alati see teksti, näiteks pealkirja, ei sobigi). Hoopis arutletakse, kas on õige *hodomeeter* või *odomeeter*. Tundub, et nõuannetega on juba saavutatud laiem tugi *hodomeetrite* kui paremale variandile. Kordasin nimelt Marise katset nüüd, aasta ja paar kuud hiljem. Otsinguga leidis tema *hodomeetreid* ligi 350, *odomeetreid* aga üle pooleteise miljoni. Mina leidsin otsinguga, et olukord on juba lootustandvalt tasavägisem: *hodomeetreid* seitse ja pool tuhat, *odomeetreid* veidi üle kuuekümmet tuhande.

Kas preambul või preambula?

Maris Jõks

29.04.2013

Raadiokuulaja Hiiumaalt küsis, kas rahvusvahelise lepingu sissejuhatav osa on eesti keeles *preambula* või *preambul*. See sõna tuleb enamasti ette seoses Eesti-Vene piirilepinguga ja käibel on mõlemad variandid, vahel isegi läbisegi.

Õigekeelsussõnaraamatus on see sõna *preambul*. Mõnes tõlkesõnastikus on aga eestikeelse vastena antud kaks varianti, mõnes isegi ainult *preambula*.

Vaatame, kuidas see sõna eesti keelde tulnud on. Võõrsõnade leksikonist saame teada, et *preambul* on tulnud ladina sõnast *preambulum*, mida võiks

tõlkida kui 'ees kõndiv, eelkäiv'. Muide, vanades, 1930. aastate võõrsõnade leksikonides ongi see sõna just sellisel kujul: *preambulum*, tähenduseks on antud 'sissejuhatus, eelmäng'. Hiljem on õigusterminina käiku läinud lühem vorm, *preambul*.

2005. aastal ilmunud ladina-eesti õigussõnastikus on *preambula* kirjas kui ladinakeelne õigustermin. Kirjapildi poolest võiksime seda sõna sama hästi ka eesti keeles võõrsõnana kasutada, aga meil on see sõna juba ammu olemas – kujul *preambul*, lühenenud *preambulum*'ist –, nii et pole mingit põhjust hakata seda uuesti laenama.

Muide, selle sõna kuju ja grammatilise sooga on indoeuroopa keeltes huvitavad ja segased lood. Ladina *preambulum* on kesksõost sõna, itaalia, hispaania ja prantsuse keeles on see sõna meessoost, saksa ja vene keeles naissoost. Kui auditoriumi hulgas on mõni etümoloogia-asjatundja, siis ta võiks „Keele-äätsu“ kommentaariumi kirjutada ja seletada, miks ja kuidas see nii on läinud.

Eesti keele kohta aga niipalju, et kasutada läbisegi *preambul* ja *preambula* – see ei lähe kindlasti kuidagi. Eelistada võiks kuju *preambul* ja tähele panna, et see sõna käändub *preambuli* : *preambulit* – a-d ei tule lõppu üheski vormis.

Modereerime perioodiliselt paneele

27.05.2013

Võõrsõnade kasutamine on intellekti indikaator. Nii lihtne on pageda võõrsõnade taha ja öelda midagi, mida omasõnadega võib-olla välja ei tihkaks öelda. Niisiis, hingana sisse ja ütlen välja: võõrsõnade kasutamine on mõistuse mõõdupuu.

Seda on ta kahte pidi: esiteks võib võõrsõnadega näidata oma rumalust (kui midagi viltu läheb), teisipidi saab nende oskusliku kasutamisega ka oma tarkust, lugemust, haritust näidata. Mõistlik oleks jääda kuhugi sinna vahepeale – mitte neid liiga palju tarvitada (sellega võib jääda ütlejast ülespuhutud mulje) ja mitte neid ka iga hinna eest vältida. Ehk kogu oma naturalismilembuse juures, olgem loomulikud!

Mõni moodne näide ka nende võõrsõnade seast, mida kiputakse vales tähenduses kasutama.

Periood. Periood tähendab korduvat ajavahemikku, näiteks *puhkuseperiood* (ta tuleb taas), *vihmaperiood*; *aastaajad* korduvad oma ilus samuti igal

aastal. Teisalt *varasem ja hilisem eaperiood* on midagi sellist, kus loogika jookseb mürinal kokku, inimese elus ei tule ükski iga tagasi, kui väga ka tahaks. Mõistlik on kasutada sõnu *varasem ja hilisem iga*.

Paneel ja moderaator. Praegu on koosolekutel, konverentsidel ja mujal suurmoeks saanud just nende sõnadega rääkida: *paneeli modereerib see-ja-see*, kuigi mõtte annavad paremini edasi sõnad *arutelu ja juht: arutelu juhhib see-ja-see*.

Prioriteet number üks

Maris Jõks

03.06.2013

Eelmises „Keelesäutsus“ rääkis Egle Pullerits võõrsõnade mõõdutundetust tarvitamisest ja valesti tarvitamisest. Sõna, millest mina täna rääkida kavatsen, on ka üks neid võõrsõnu, mida kasutatakse palju ja valesti, aga ma ei ole päris kindel, kas selle taga on ainult kehvad keeleteadmised.

See sõna on *prioriteet*. Ja omadussõna *prioriteetne*.

Prioriteetne ei ole sõna *tähtis* peenem sünonüüm. *Tähtsast* saab moodustada võrdlusastmeid – *tähtis, tähtsam ja kõige tähtsam* ehk *tähtsaim* –, aga *prioriteetne* ongi juba sama, mis ülivõrre. *Prioriteet* on esmatähtis asi, esimene. Nii et ei ole olemas prioriteetsemaid ega vähem prioriteetseid asju, need asjad võivad olla ehk tähtsamad ja vähem tähtsad.

Ajalehekeeles, millega peamiselt tegelen, näen tihti selliseid väljendeid nagu *peamised prioriteedid* ja *prioriteet number üks*. Nende kirjutajate meelest on niisiis olemas ka kõrvalised, teisejärgulised prioriteedid, prioriteet number kaks, prioriteet number kolm, kümme jne – esmatähtsad asjad, mis aga on tähtsuse järjekorras siiski natuke tagapool, ei ole nii tähtsad. Segane lugu. Ei tundu ka usutav, kui inimese jutust tuleb välja, et kõik tema mõtted või plaanid on prioriteedid. Ühtegi lihtsalt tähtsat tegevust ta käsile ei võtagi, ainult esmatähtsaid. Jääb mulje, et rääkijal pole endal päris selget ettekujutust, mis tema plaanidest on kõige tähtsam, mis tähtsuselt järgmine ja nii edasi.

Sama kahtlus tekib mul siis, kui näen või kuulen igas lauses sõnapaari *väga oluline*. Kõik on väga oluline. Loogika ütleb, et kui kõik on ühtviisi väga oluline, siis on see sama, kui kõik oleks ühtviisi ebaoluline. Eks otsustage ise, mil määral on see keeleprobleem.

5. VÕORMÕJUD

Kruttige kõrge tempo aeglasemaks!

26.03.2012

Mis on selles lauses valesti: „Koolituse tempo oli liiga kõrge“? Tempo on nagu jooks, see saab olla kas aeglane või kiire, aga kindlasti mitte kõrge. Kui öelda „Jooks oli kõrge“, saab igaüks aru, et midagi ei klapi.

On terve hulk sõnu, mille puhul saab väljendada nende suurust või väik-sust, aga mitte kõrgust või madalust – need on hulgad ja mahud. Kõrgust või madalust saab väljendada tasemete ja määrade puhul. Mis on mis? Kuidas vahet teha? Proovime.

Võtame psühholoogiatekstist pärineva lause „Kõrge saavutusvajadus viib läbipõlemiseni“. *Vajadus* on pigem kas *suur* või *väike*, mitte *kõrge* või *madal*, ehkki ta võib olla ka *tungiv*.

Igapäevaolu kajastavates tekstides kehtib sama: *tööpuudus* saab olla kas *suur* (halb) või *väike* (hea), *korruptsiooniga* on sama lugu: *suur* või *väike*, aga mitte *kõrge* või *madal*. Taset, kui see on meie võimuses, saab tõsta või alandada nagu palavikus keha temperatuuri. *Korruptsioonitase* võiks ju olla *madal*.

Õnneks on keel veel rikkam ja võimalusi rohkesti, näiteks *suutlikkust* ei tuleks mitte *tõsta*, vaid *parandada*. Seda tasub ka *kvaliteedist* rääkides silmas pidada: *kvaliteeti parandatakse*, kui see pole küllalt *hea*. *Kõrge kvaliteediga asjad* on tegelikult *hea kvaliteediga* ehk *kvaliteetsed asjad*.

Imetabane võõrapärasus

02.07.2012

Eelmisel korral käsitlesin „Keelesäutsus“ üheülbalisi sõnu. Samal teemal ka jätkaksin, kuid veidi teise nurga alt: vaatlen mõnda võõrapärast väljendit, mis eestlaste keelepruugis visalt laiutab.

Esiteks üks venepärasus, mis ikka aeg-ajalt läbi lipsab. Nimelt on vene kee-les üks tegusõna, mille kasutus on palju laiem kui vastetel eesti keeles. Teate?

Just, *teadma*-sõna see ongi. Lugesin kevadel Postimehest üht vene-eesti tõlkeartiklit ja keeleliselt äärmiselt nauditava loo keskel laiutas lausejupp: „... vaataja *teab* mõlemat keelt ..“ Eesti keeles siis *oskab* või *valdab*, mitte *teab*.

Üks vana võõrmõjuline väljend on *kinni olema*. Kui see ühe korra üle pika aja esineks, mõjuks see oma vanamoelisuses isegi värskena, aga kui päris mitmest artiklist või arvamussõnadest jääb kaikumana *see on ikka inimeses kinni*, siis minul tekib küll *päeva lõpuks* küsimus, mis on kinni mille küljes ...

Jõudsimegi järgmise, väga moeka väljendini *päeva lõpuks*. Toortõlkeline ta on, paluksin vältida ja kasutada eestipäraselt *lõppude lõpuks* vm. Aga ega vaenlane ei maga, vaevalt üks moeväljend tuvastatud ja vasturohi ehk eestilikum-omasem väljend, õigemini hulk väljendeid, pakutud, kui epideemiana hakkavad levima järgmised. Kuidas teile tundub järjest lugeda selliseid pealkirju: *Võidutunne on parim asi üldse ja Ilmselt parim müüginõuanne üldse? See üldse seal pole üldse vajalik*.

Tänu, rahad käivad arengutega kaasas

09.07.2012

Keeles on hulk sõnu, mis on pea alati ainsuses ehk neid ei kasutata üldjuhul mitmuses. Neid nimetatakse ainsussõnadeks ehk *singulare tantum*-sõnadeks. Täheanduse järgi võib ainsussõnu rühmitada järgmiselt:

- abstraktmõisted (*pimedus, hirm, õnn*),
- ained (*suhkur, jahu, kuld*),
- kogumõisted (*mööbel, inimkond*),
- haigused (*gripp, köha, vähk*),
- ainumõisted (*ida, lää, minevik*).*

Vikerraadio kuulajakommentaaries on neist näidetest osutatud vähemalt sõna *jahu* mitmuses kasutamisele. Tavalisemad sõnad, mida tänapäeva keelekasutuse järgi ainsussõnadena enam hästi ei tajuta, on *raha* ja *areng*, uuem mood on ka *tänu* avaldada mitmussõnaga.

Toon nende sõnade kohta vaid mõne üksiku näite.

Kellel on juba tuludeklaratsiooni rahad käes, on kuum teema tavaliselt veebruaris. Parem oleks ikka ainsuses: *raha*.

* Rühmitus ja näited „Eesti keele käsiraamatu“ (2000) järgi.

Euroopa Liidu rahad töid Valjala vallale esimese avaliku sadama. Ikka raha.

Meie rahad peatati, ütleb Ligi. Raha peatati, mida see siis ka ei tähendaks.

Rahatähed saavad olla mitmuses, aga raha ainult ainsuses.

Areng. Seda kohtab mitmuses vist rohkemgi kui ainsuses, kuigi ta on abstraktsõna. Ikka võib lugeda, et käsitleme arenguid ja lausa pealkirjas „*Riigi infosüsteemi arengud 2012*“. Parem oleks käsitleme arengut, riigi infosüsteemi areng.

Omamehelikud e-kirjad lõppevad tihti sõnaga *tänu*. Mulle tundub, et see on veel rohkem kui eelnevad näited stiili ja registri küsimus. Omavahelises pruugis ei saa sellele nii või teisiti kätt ette panna, kuid ametlikumas olukorras või võõramale inimesele kirjutades ei soovita kasutada. Parem ikka *tänan, suur tänu, tuhat tänu*.

See kuulus lounge

22.10.2012

Mida tähendab võõrapärane *lounge* (loe: laundž)? Aga *lounge bar*? Eks olete mõnda kohanud, vahest sissegi astunud.

Polegi neis kohvikute sugulastes midagi halba, kui vaid taibataks mõelda ka nende peale, kes ei oska võõrkeelt. Ja nende peale, kes ei taha, et tänaval laiutaks võõr- ja poolkeelne sildindus. Minagi ei taha, et järgmiseks terendaks täie enesestmõistetavusega kusagil näiteks *lunch bar*.

Muidugi, purist ei tasu ka olla. Keel neelab osa tsitaatsõnust alla ja seeditib need omasemateks muganditeks. Nii me oleme ju saanud *restorani, baari, pubi*. Nende kõrvale võib mõni mugand veel tulla, aga ei maksa unustada muid keeles peituvaid võimalusi. Eesti keel on tuletiste- ja liitsõnaaldis. Nii soovita-takse toorlaenamise asemel *lounge*'i vasteks liitsõna *sohvabaar*, sohval lesimine kui *lounge*'is võimalik olesklemisviis annab sõna *lesila*.

Mul on olnud võimalus nõustada ühe toitlustusasutuse sildimajandust, mille puhul sooviti algul nimetada avatav koht restoraniks ja *lounge*'iks. Selgitasin *lounge*'i sobimatust ja soovitasin muid võimalusi. Need muud võimalused sildile ei pääsenud, sest toidukoha omanik ei teadnud, kas sohvadega osa üldse tulebki, ja jäädi restorani juurde.

Paadunud idealistid

03.12.2012

Minu kujuteldavas sõnastikus, kuhu kogun mõttes sõnu, mida kasutatakse järjest tihemini vales tähenduses, on sel aastal üks uus tulija. See on *paadunud*. Selle sõna tähendus on, kuigi vahel on seda juba raske uskuda, ikka veel 'millestki halvast, pahelisest visalt kinni pidav'. Ta sobib epiteediks kurjategijale, roolijoodikule, liiklushuligaanile või muule halbade elukommetega isikule. *Paadunult* lisatakse ta omadussõnana aga sinna, kus tavaliselt on olnud sõnad *veendunud*, *kirglik*, *pühendunud*, *fanaatiline* ega ole peetud silmas pahelisi. Kas see on mood, mis möödub? Jääb vaid loota.

Toon mõne näite, kus seda sõna valesti kasutatakse.

Paadunud loomakaitsja talus tehti lageraiet – öilsalt loomi kaitsnud inimese võimalikest pahedest polnud juttu, nii et paremini sobiks *pühendunud loomakaitsja*.

Meediast võib ka lugeda, et *loomakaitsjad on ilmselt paadunud urbanistid*. Urbanistiks ehk linnakeskkonna eelistajaks olemises midagi põhimõtteliselt halba ju pole? Parem: *veendunud urbanistid*.

Samamoodi võib leida tekstidest *paadunud idealiste*, *paadunud grillisõpru*. Isegi kui ma mõnes asjas olen idealismi minetanud või lihasöömisest peaaegu loobunud, ei ütleks ma nende kohta, kes veel ideaali poole õhkavad või grill-liha hindavad, et nad teevad midagi halba. Nii et parem elagu meie seas *rikkumata ~ kirglikud idealistid ja veendunud grillisõbrad*.

Novembri keskel oli meediast lugeda, et üks poliitik, nimetame teda siin VR-iks, *pole paadunud reformierakondlane*. Vahest peeti silmas, et see inimene pole *panetunud*, 'oludes tuimaks muutunud'. Vaat selle sõna, omadussõna *panetunud* teine tähendus on *paadunud*. Mingi kokkupuutepunkt nagu on, aga ilma teksti autorilt küsimata ma ei oskaks parandada.

Minu siseriiklik veendumus

Maris Jõks

18.03.2013

Eesti keeles on käibel üks ebaõnnestunud tuletis: *siseriiklik*. Selle asemele on keelekorraldajad ammu pakkunud paremat varianti – *riigisisene* –, aga mulle tundub, et soovitus on jäänud üsna tähelepanuta. Sõna *siseriiklik* võib näha ametlikes dokumentides, isegi mõnes sõnastikus, veebipankades (*siseriiklik makse*), meediast rääkimata.

Mille poolest see *siseriiklik* siis halb on, miks on *riigisisene* parem? *Siseriiklik* on tuletis, mille taga arvatakse olevat venekeelne sõna – *внутригосударственный*. Asi ei ole selles, et kui on vene keelest, siis on tingimata paha. Asi on selles, et eesti keele fraasi ehitus on teistsugune.

Eesti keeles öeldakse *riigi sees*, mitte *sees riigi*. *Laua all*, mitte *all laua*. Miski, mis toimub riigi sees, on *riigisisene*. Miski, mis toimub rahvaste vahel, on *rahvastevaheline* või *rahvusvaheline*, mitte *vahelrahvuslik* (nagu vene *международный*). See, mis toimub ööpäev ringi, on *ööpäevaringne*, mitte *ringiööpäevane* (*круглосуточный*).

Sõna *siseriiklik* on eesti keeles muidugi võimalik, aga mõtleme, mida see õigupoolest tähendab. Siin on kasutatud *lik*-liidet ja tuletusalus on sõna *siseriik*. Siseriik, see on umbes nagu sisemaailm. Ja sellele sisemaailmale ehk siseriigile omane võib küll olla siseriiklik. Veendumus näiteks.

Aga riigi sees toimuv peaks ikka olema *riigisisene* – see on minu siseriiklik veendumus.

Praktiseerivad heteroseksuaalid?

Maris Jõks

15.04.2013

Ühe Eesti poliitiku hiljutises üleskutses, mille sisul ma praegu hea meelega ei peatuks, jäi mulle kõrva üks imelik sõnaühend: *praktiseerivad homoseksuaalid*. Sõna *praktiseerima* on mulle varemgi imelikus kontekstis ette jäänud: näiteks *usku praktiseerima*, *praktiseeriv moslem* või *praktiseeriv katoliiklane*.

Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on sõnal *praktiseerima* eesti keeles kolm tähendust. Esiteks, midagi praktikas rakendama, näiteks mingit meetodit

praktiseerima. Teiseks, praktikal töösukusi omandama. Kolmandaks, erialal tegutsema, näiteks *praktiseerib advokaadina*.

Võiks küsida, kas usulised veendumused või seksuaalne sättumus on meetod, töösukus või eriala. Küsimus oleks muidugi retooriline, sest nende väljendite taga ei ole eesti keeles kindlaks kujunenud tähendused, väljendid on võetud inglise keelest toortõlkena.

Kuidas siis eesti keeles peaks ütleva? *Usku praktiseerima* on *usukombeid järgima*. Kui tuleb tingimata vahet teha, kas keegi on ainult oma sügavas südamesopis usklik või ta ka järgib usukombeid, nii et kõik seda näevad, siis nii võiks öelda: usukombeid järgiv.

Aga nüüd need *praktiseerivad homoseksuaalid* – huvitav, et kellelgi pole pähe tulnud rääkida praktiseerivatest ja mittepraktiseerivatest heteroseksuaalidest. Sel puhul on ikka öeldud *seksuaalselt aktiivne* või *seksuaalselt passiivne*. Ma ei tea, kas on mõni põhjus, miks ei võiks homoseksuaalidest rääkides neidsamu sõnu kasutada.

Protsendipunkt

06.05.2013

„Keelesaate“ foorumis küsis raadiokuulaja Katrin, miks kasutatakse viimasel ajal väljendit, kus mingi kulutus tõusis või langes protsendipunkti võrra, nt *Haigekassa kulutused taastusravile tõusevad 13 protsendipunkti võrra*.

Kuigi sõna *protsendipunkt* püütakse juurutada terminina 7. klassi õppekavas (vt Aksel Telgmaa artiklit 5. veebruari 2010 Õpetajate Lehes), on erialakeelest väljaspool keeruline selle mõiste taha sisu mõelda. Nimelt on see sõna laenatud toortõlkena inglise keelest (*percentage point*), kus ta on *protsendi* sünonüüm. Ka vene keeles pole võimalik teha vahet, kas protsent on saadud jagamis- või lahutustehte tulemusena, ja on kasutatud sõna *punkt*.*

Eesti keeles on aga see võimalik. Oma koolipõlvest mäletan samuti, et *muutus nii mitu protsenti* või *nii mitme protsendi võrra* pole sama. Esimene tähendab, et protsendist tuleb võtta protsent (protsenti ennast jagatakse või korrutatakse), teine väljendus, *protsendi võrra* tähendab, et saame liitmise-lahutamisega hakkama. Niisiis võib toodud näites rahumeeli *protsendil punkti*

* vt ka Maire Raadiku „Panganduskeel“ (lk 54) ja keeleabi.eki.ee

lõpust ära jätta: *Haigekassa kulutused taastusravile tõusevad 13 protsendi võrra.*

Toon ühe näite, kus on mõlemad tehted sees. Näide elust, aga arvud on juhuslikud: kui varem oli intressimäär 8 protsenti ja nüüd 6 protsenti, vähenes intressimäär 2 protsendi võrra. Kui öelda, et seesama 8protsendiline intressimäär vähenes 2 protsenti, on see nii väike muutus, et peaksime kasutama komakohti: uus intressimäär oleks 7,84%.

Nagu näha, saab eesti keeles olemasolevate vahenditega hakkama ja pole tarvis tuua teiste keelte eeskujul sisse mõistet, mis tavakuulajale-lugejale midagi ei ütle.

6. STAMPSÕNAD JA -VÄLJENDID

Ettepanekuid sõnastuse osas

16.01.2012

2. jaanuaril, kui esimene „Keelesäuts“ oli jõudnud kõlada, andis üks tähelepanelik kuulaja tagasisidet, tsiteerin: „Tänahommikune säuts just lõppes, kui saatejuhil juba osad inimesed, osad liiklejad jne. Olen kuulnud kõrgeid poliitikuid, telesaatejuhte, ühel päeval kuulsin isegi Neeme Rauda New Yorgis osatamas. See on nii nõme!“

Sõna *osa* mitmuses kasutamisest rääkisime Piret Kriivaniga „Keelesaaetes“ mullu 27. novembril. Selle tõttu ma täna sellest ei räägi, aga kõla poolest sarnasest nähtusest siiski. Nimelt paberlikust tarindist, mis koosneb omastavas, vahel ka seesütlevas käändes nimisõnast ja kaassõnast *osas*. Laseme neil sõnadel üle huulte tulla seal, kus on tabavam, eestim ja ilusam kasutada muid seost näitavaid sõnu. Ja need on näiteks *millegi suhtes, millegi poolest, mingis asjas, milles, millegi korral või puhul*.

Mõned näited:

Ta võttis omaks süüdistused piiripunkti ehituse viibimise osas. Parem: süüdistused milles – viibimises

Aga siiski oli kurvaks üllatuseks, et meile nii tähtsate märkide osas valitseb vaikus ja teadmatus. Parem: märkide vallas, märkide puhul

Anname neile selles osas igakülgset abi. Parem: Anname neile selles asjas või selles igakülgset abi.

Mae on Otepää MK-etapi toimumise osas optimistlik. Parem: Mae on Otepää MK-etapi toimumise suhtes optimistlik. Või prooviks öige ümber sõnastada: Mae arvates toimub Otepää MK-etapp kindlasti.

Asjad ise juhtuvad

27.02.2012

Sel korral loen teile alustuseks ette ühe lõigu ajaleheuudisest, liikluse rubriigist: „Õnnetuses osalesid sõiduautod Audi A6 ja Mitsubishi Space Runner. Esialgsetel andmetel oli õnnetuse põhjustajaks Mitsubishi, mis liikus Jõhvist Narva suunas. Mitsubishi sattus külglibisemisse ja kaldus vastassuunavööndisse. Narvast Jõhvi suunas liikunud Audi A6 sõitis tema sõiduritta kaldunud Mitsubishi külje pealt sisse“ (<http://www.postimees.ee/739858/ida-virumaal-noudis-rank-avarii-inimelu>).

Nüüd on mul teile küsimus: mitmel korral kuulsite, et tsitaadis oleks kõlanud, kes tegutses? Õige vastus: null korda. Tegutsejateks olid sõiduautod, mille margid meile täpselt teada anti. Lapsevanemad ja teised animahuvilised on kindlasti näinud filme „Autod“ ja „Autod 2“, võõras pole ka KITT telesarjast „Knight Rider“. Stopp! Autod, ükskõik missuguse varustusastmega, on siiski masinad, mis ise ei tee midagi. Inimesed teevad.

Võite nüüd küsida, mis see eesti keelde puutub. Puutub niipalju, et see, kuidas me asju sõnastame, räägib nii mõndagi sellest, kuidas me ümbritsesse suhtume, kas me oleme ise otsustajad, tegutsejad ja vastutajad või oleme objektid ja ohvrid, kes ei suuda asjade käiku mõjutada. Mis juhtub, kui asjad, nähtused, sündmused juhtuvad, leiavad aset, toimuvad, kuid mitte keegi neid kunagi ei korralda, ei põhjusta?

Tulen nüüd kõlanud liiklusõnnetuse näite juurde tagasi. Loomulikult ei ole võimalik toimunut kirjeldada nii, et igas lauses oleks tahtlik tegija sees – eriti kui olemasolev teave on üsna lünklik ja oletuslik. Kuid õnnetuse põhjustaja oli kindlasti emma-kumma auto juht, mitte auto ise. Üksikust sellisest lausest, näiteks sellest samast *auto sattus külglibisemisse ja kaldus vastassuunavööndisse*, ei juhtu veel ühe teksti seisukohast väga hirmsat midagi. (Küll aga tegelikku- ses. Sureb inimene.) Kui aga selline sõnastus laiutab paljudes lausetes, millest kokku saab meie olemise tekst – mis siis saab? Vastan Helju Valsi sõnadega: „Keel on olemise koda. Mis me oleksime ilma selle kojata? Kodutud! Tuulte tallata, saatuse tõugata.“

Vaatamata sellele

09.04.2012

On väljendeid, mis korduvad tekstist teksti, ent alati pole nad stiililt kõige paremad. ÕS annab selliste puhul soovitusi, kuidas oleks parem. Vaatame neist ühte: *vaatamata millele* – parem on kasutada väljendit *hoolimata millest*.

Näiteks lausest *kontsert toimub ilmale vaatamata* parem on kasutada lauset *kontsert toimub ilmast hoolimata* või *iga ilmaga*.

Vaatamata sellele, et ettevõtetes kasutatakse palju keeli, ei pööra ettevõtted piisavat tähelepanu töötajate keeleoskuse parandamisele. Parem: Hoolimata sellest, et ettevõtetes kasutatakse palju keeli, ei pööra ettevõtted piisavat tähelepanu töötajate keeleoskuse parandamisele.

Peale selle võimaluse on veel teisigi sobilikke: *sellegipoolest, kuigi, ehkki* ja muud sidendid.

Vaatamata sellele, et teatud tüüpi või teatud omadustega inimestel on suurem tõenäosus langeda kiusamise ohvriks, võib see tegelikkuses juhtuda igaiühiga. Parem: Kuigi teatud tüüpi või teatud omadustega inimestel on suurem tõenäosus langeda kiusamise ohvriks, võib see tegelikkuses juhtuda igaiühiga.

Kordan veel: tegemist on heakeelsuse, stiili küsimusega. Keeleliselt pole ka väljend *vaatamata sellele* lausa vale, kuid kindel on see, et kui seda palju ühes tekstis korratakse, pole see hea:

Kõik me teame seda, et pilt annab edasi oluliselt rohkem infot kui sõnad. Vaatamata sellele ei viitsita sageli projektile korralikku visualiseeritud ajagraafikut teha. Seda vaatamata sellele, et täna on selleks olemas kõik võimalused. Parem: Me teame, et pilt annab edasi oluliselt rohkem infot kui sõnad. Sellegipoolest ei viitsita sageli projektile korralikku visualiseeritud ajagraafikut teha, kuigi tänapäeval on selleks olemas kõik võimalused.

Kõva sõna

25.06.2012

Kuulaja Aare kirjutab „Keelesaate“ kaudu „Keelesäutsule“, et sõna *kõva* kasutatakse tema arvates vääralt. Ta toob näiteid: „*kuulasin kõvasti muusikat* – esiteks jääb aru saamata, kas palju (hulgaliselt) või valjult. Teiseks, kuidas helivõnked kivistuvad, et nad kõvad on. Meil on olemas ilusad sõnad, nt *vali, palju, tugev*. Paljud ütlevad, et nii on meil kombeks juba ammu. Kauaks veel?“

Vastan: ilusaid sõnu on eesti keeles palju, aga häda on peaaegu kõigi nendega, et igal sõnal on mitu tähendust. Näiteks kuulaja toodud sõnal *kõva* on omadussõnana 14 tähendust, sekka iga tähenduse juures hulk tähendusvarjunditega näiteid, millest paljud on väga kujukad, ja kui mõnegi kohta neist 14 tähendusest saab öelda, et nii saab seda sõna kasutada vabamas pruugis, argikeeles, siis näiteks *kõva hää* on sama mis *vali hää*, seda nii eesti keele seletava sõnaraamatu kui ka õigekeelsussõnaraamatu järgi, viimases ilma mingi märketa kasutusolukorra kohta, järelikult täiesti normsõna (normaalne kirja-keele sõna).

Kuulaja muretseb, et „meil lisatakse keelde uusi sõnu, aga vanad unustatakse või kasutatakse olemas olevaid vääralt“. Nagu nägime, pole muretsemiseks alati põhjust, keel on paindlik, sünonüüme ja kujundlikkust ei saa pahaks panna. Üksluisuse vastu olen küll, nii et võime ju kasutada *kõvad spordimehed*, aga ära ei maksa unustada ka teisi, värskemaid sõnu: *andekad, tegusad*, olgu vahel isegi *võhmarikkad spordimehed*. Iga pidu ei pea olema *kõva*, vaid ei tohiks unustada sõnu *äge, hoogne*. Kõige suurem rikkus on väljenduse vaheldusrikkus, metafoorsust ei saa keeleveaks lugeda.

Kantseliidi lemmikuid tõusetuma ja tõstatuma

01.10.2012

Eesti keele sõnamoodustus on üsna paindlik, meil on palju liiteid, mille abil moodustada teise sõnaliiki kuuluv sõna, näiteks nimisõnast *sõber* saab *lik*-liite abil omadussõna *sõbralik*.

Loomulik on, et tavalisemad liited on produktiivsemad ja osalt ka samatähenduslikud, näiteks määrsõnaliited *-lt* ja *-sti* (*kaunilt* ja *kaunisti*). Ilmselt tunnetate värvingut, stiilierinevust. Sõnamoodustusega saab suuri asju teha,

näiteks käigult uusi sõnu, kui mingi valdkonna kohta head tabavat sõna polegi või ei tule see huulile, näiteks *perearstindus* või minu pärast sügisene *moosindus*.

Nagu on paljude nähtustega keeles, ei teadvusta keele kõneleja igapäevaelus seda laadi loomulikke mehhanisme. Vahel on aga huvitav proovida mõnd sõna sel moel lahti harutada, et näha, kas on ka mõttekalt kokku pandud. Näiteks võiks proovida nende sõnadega, mis pole kirjakeeles soositud – võtame kantseliitlikud, samatähenduslikud *tõusetuma* ja *tõstatuma*. Sõna *tõusma* meil on ja öieti pole verbi *tõusetuma* samast tüvest vaja moodustada. Lisaks on ka hulk sünonüüme, nagu *kerkima*, *tekkima*.

Tõstatuma. Sõna *tõstma* da-infinitiivile *tõsta* lisame *ta*-silbi, millega saame põhjustavat tegevust väljendava verbi *tõstatama*, millele liidame iseeneslikust märkiva *u-liite* ja ennäe, saamegi verbi *tõstatuma*. Eks olnud ju keeruline? Kahtlane, kas selle sõna moodustus on otstarbekas, kui meil on juba olemas samatähenduslik *tõusma*.

Aitäh-aitäh

15.10.2012

Ain Võrumaalt kirjutab: „Nii teles kui ka raadioetris .. tänab saatejuht külalist/intervjueeritavat: „Aitäh saatesse tulemast (küsimustele vastamast).“ Ja mida üldjuhul vastab külaline, kes ka tahab näida kultuurne ja viisakas: „Aitäh!“. Mille eest? See on massiline ja minu arvates ikka väga vale keelekasutus. On ju kümneid „õigeid“ vastamise vorme: *palun, tänan küsimast/kutsumast, võtke heaks, oli meeldiv* jne.“

On ju ka Mari Tarand sama muret väljendanud, kuid et kordamine on tarkuse ema, tuleb seda taas meelde tuletada. Tõepoolest tuleb seda tänamise järel tänamist ette üsna tihti. Kas see üdini halb ja vale on – ütleva tahab ju head –, aga parem oleks minugi meelest see, kui tihti avalikkuse ees esinejad peaks meeles teisi võimalusi ja kujundaks endale suupärase vastuse, mis loomulikult moel õigel ajal huulilt tuleks.

Kes ikkagi mõtleb, et „mis seal siis valesti oli?“, sellele üks lihtne paralleel: kui naaber teile heast südamest oma toredast õunasaagist mõned õunad poetab ja teie rõõmsalt „Tänan“ või „Oi, aitäh, mis te nüüd“ kobate ja ehk punastategi, siis naaber ju ei vasta sellele „Aitäh“.

Ütlebki „Pole tänu väärt“, „Võtke heaks“.

Taaskord – taas kord – taas

Maris Jõks

04.02.2013

Taas kord on käes „Keelesäutsu“ aeg ja me räägime taas kord eesti keelest. Loodan, et see lause hakkas teile kuidagi ebameeldivalt kõrva.

Sõnaühendiga *taas kord* on kaks probleemi. Esiteks, seda kirjutatakse väga tihti kokku; ÕSi järgi on aga õige lahku, täpselt samamoodi kui *veel kord* ja *iga kord*. Ja uues ÕSis, mis varsti ilmub, on need sõnad ka ikka lahku.

Kokkukirjutus ei ole küll väga ränk viga. Eesti keele sõnamoodustusüsteem on selline, et liitsõnu võib igaüks meist vabalt moodustada. Näiteks kirjanik Nikolai Baturinil on selline sõna nagu *kunagikord*.

Aga sõnaühendi *taas kord* teine ja hullem probleem on selle mõõdutundetuvärvitus. See on moesõna, mida väga armastatakse ajakirjanduses. Toon mõned näited: *Eesti laskesuusanaiskond pidi taas kord rajalt maha astuma*, *Saarte Hääle foto taas kord pressifoto nominentide seas*, *Maagiline kuupäev meelitas taas kord abielluma!*, *Köögiljude kasulikkus taas kord kinnitatud*. Selle peale tahaksin meelde tuletada, et eesti keeles on olemas ka sellised sõnad nagu *jälle*, *järjekordselt* ja *taas*.

Sõna *taas* ütleb ju kõik ära – kui norida, siis *taas kord* on liiasus. Keeles muidugi ei ole kõik nii mustvalge, *taas kord* tundub ilmselt rõhukam kui *taas*. Aga ületarvitatud sõnad muutuvad tühjaks, kaob igasugune rõhk ja lisänüanss, järele jääb stamp. Stampsõnad ei anna ühelegi tekstile midagi juurde, ei sisuliselt ega vormiliselt.

Kuulub tasumisele

11.03.2013

Ametniku keele tunneb ära kantseliitlikest väljenditest ja nende kasutamine ei näita vaibumise märke. Kohati võib neid keerukaid tarindeid lugedes isegi mõista – loetavast ei olegi vist vaja igaühel aru saada. Kirjutatu vahest ei olegi mõeldud selleks, et lugeja aru saaks. Milleks üldse sel juhul tekste teha? Ei tea.

Ometi on terve hulk selliseid kirjutisi, milles kantseliit on kohe päris kindlasti tarbetu, loetavust ei raskendata meelega, vaid arvatavasti lihtsalt seetõttu, et lihtsam, arusaadavam keel tundub mitte küllalt ametlik.

Tehakse sõnu pikemaks, näiteks öeldakse *koheselt*, kuigi sama tähendus on sõnal *kohe*. Pruugitakse võõrsõnu, näiteks *täiendav informatsioon* samasisulise *lisateabe* asemel.

Tehakse lause raskesti haaratavaks (ilmselt mitte meelega, vaid pigem on need juba juurdunud väljendid). Vaadake näiteks tšekke, mida teile poes ostu järel antakse. Seal on vormel *kuulub tasumisele*. Sama tähendab palju lühem *tasuda*. Õigemini on see väljend loogikavastane: tšekk antakse ostjale pärast ostu ehk kauba eest on juba tasutud. Niisiis mitte: *kuulub tasumisele* või *tasuda*, vaid *tasutud*. Samalaadne vormel vaatab vastu arvetel: *kaup kuulub väljaviimisele pärast arve tasumist*. Mõelge vaid, see on ju ebaõiglane, teie maksate, aga kauba saab väljaviimine! Parem ehk kirjutada *Kauba võib välja viia pärast arve tasumist*.

Külastage meid jälle!

Maris Jõks

10.06.2013

Sageli hurjutatakse lohakat keelekasutust. Mina juhiksin täna tähelepanu sellele, et probleeme tekib ka „korrektses keelekasutuses“.

Näiteks arvatakse, et väljendite *teatris*, *näitusel* või *poes käima* asemel on ilusam – korrektsem! – öelda *teatrit*, *näitust* või *poodi külastama* (või pigem juba *kauplust külastama*).

Teatrit või näitust külastama – heakene küll. Võib ju mõelda, et see on justkui külaskäik mingisugusesse teistsugusesse maailma. Õigekeelsussõnaraamatus on muide see viimanegi siiski märgitud ebasoovitavana: *külastab näitust* asemel soovitatakse öelda *käib näitusel*, *vaatab näitust*.

Aga kellele on tulnud külla see rahvamass, kes õhtusel tipptunnil seisab ülekoormatud kärudega, pilk tülpinud, pikkades kassasabades? Mitte kellelegi, nad on tulnud ostma. Miks siis mitte nimetada neid ostjateks? Poeskäijateks? Klientideks, kui soovite. Ja ei, palun mitte tarbijateks.

Kontekst, kus sõna *külastama* täiesti kohatuks muutub, on meditsiin. Manitsetakse, et külastage ikka regulaarselt oma perearsti (hambaarsti, günekoloogi). Kui see perearst või hambaarst või günekoloog on hea tuttav või sõber, siis muidugi võib talle teinekord külla minna, aga regulaarselt peaks käima siiski arsti juures ehk tervisekontrollis, mitte külas.

Haiglat külastavad need, kes on tulnud sinna oma lähedasi vaatama. Need, kes on tulnud ravile, on patsiendid, mitte külalised või külastajad. Või tervishoiutarbijad – ausõna, ma ei mõelnud seda ise välja, see sõna pärineb ühe ametniku sulest.

Haigla või polikliiniku puhul on *külastaja* ilmselt eufemism – et mitte öelda *haige* või *patsient*. Aga kui selle eufemismiga edasi minna, siis võiks ju riputada haigla või polikliiniku uksele ka sõbraliku kirja: „Külastage meid jälle!“

7. SÕNAVALIK

Ära jaga, vaid valitse

30.01.2012

Keeles on terve hulk kinnisväljendeid, tsitaate, tabavaid ütlusi. On lust, kui neid kasutatakse nii, et kõik saab selgeks. Tabatakse naelapea pihta – nagu rusikas silmaauku!

Selleks, et neid kinnisväljendeid ühiskonnas kasutada, peab meil kui ühiskonna liikmetel olema koolis ja kodus samu asju õpetatud. Need peavad tõesti olema kinnistatud. Näiteks võiks tuua antiikaja mõtlejate, kõnemeeste ja valitsejate ütlusi, millega hakatakse tutvust tegema juba põhikooli ajalootunnis. Osa neist retoorilistest ütlustest kuulub kõnekäändude sekka (kõnekäänd – piltlik püütlus mingi olukorra, nähtuse, eseme või omaduse iseloomustamiseks). Ütlus, millest tahan lähemalt kõnelda, on „Jaga ja valitse“.

Aastapäevad tagasi ilmus Eesti Päevalehes artikkel „Koolijuhid taunivad haridusameti „jaga ja valitse“ tööstiili“. Kõik on korras, tõepoolest mõeldakse seda antiikajast tuntud autoritaarset juhtimisstiili, ladina keeli *divide et impera*, kus sõna *jaga* tähendab killustamist, eraldi lepingute sõlmimist iga alluva piirkonnaga, mida siis on lihtne *valitseda*, kuna üksikud piirkonnad ei saa omavahel liituda ega valitsejale vastu hakata.

Kulmu pani aga kergitama üks hiljutine artikkel, kus arutluskäik toetus neile sõnadele: „Iidne põhimõte „jaga ja valitse“ enam alati ei kehti. Nüüd lähutakse tihtipeale hoopis arusaamast „ära jaga, valitse niisama“.“ Siin on võetud arutluse aluseks miski, mis peaks peegeldama tarka ja autoriteetset valitsemist, kuid tähendab hoopis kavaldavat ja autoritaarset.

Niisiis: *jaga ja valitse*. Kõlavad sõnad, aga igale poole ei sobi. Muide, Eestis leidub üks mõisakompleks, mis end selle motoga reklaamib. Kas tahate sinna minna?

Ravim kui meditsiiniseade

14.05.2012

Oma töö tõttu palju kõneleva inimesena turgutan vahel ära minema kippuvat häält imemistablettidega. Nad on mulle juba nii tuttavad, et enamasti pole tarvidust pakendi infolehte ega pakendit ennastki lugeda. Kuid et olen *homo legens*, lugev inimene – kõik mis silma alla satub, loen kokku –, siis suur oli minu üllatus, kui karbilt lugeda sain: „Lugege pakendi infolehte. Meditsiiniseade. Hoida kuivas kohas.“

CE-märgisega põlistatud „meditsiiniseade“, mida ma rõõmsalt sisse süüan! Ei ole enam kaugel aeg, kui võingi seedida lausa raudpolte. Kui aga iroonia jätta, võiks vaadata, mida sõna *seade* endist viisi tähendab: 1. seadmine või seatu, näiteks lilleseade. Ravimi puhul ei sobi. 2. omavahel ühendatud seadiste või plokkide kogum. Neid me ju ka ravimi pähe ei tarvita.

Meditsiiniseadmeid on küllalt haiglates ja muudes meditsiinasutustes, aga apteegist koju saab osta vaid mõnda pisemat, näiteks inhalaatorit, mis astmaatikul hingata aitab. Tabletid, dražeed ja droogid võiks siiski üldnimetuse *ravim* alla käia.

Sarnassõnad

13.08.2012

Sarnassõnad ehk paronüümid on eesti keele rikkaliku sõnatuletussüsteemi mitte nii tore kaasnähe: ühele tüvele eri tuletusliiteid lisades saame sõnu, mis on eemalt vaadates üsna sarnase tähendusega, sealt ka nimetus sarnassõnad.

Näiteks tegusõnast *tellima* saab tuletada nimisõnad *tellimine*, *tellimus*. Nende vahet võiks kirjeldada nii: *tellimine* on protsess, *tellimus* üksikjuhtum. Samad lõpud ja samad seosed on sõnade *pakkumine* ja *pakkumus* vahel: *pakkumine* on abstraktne, *pakkumus* on üks ja eraldivõetav. See loogika säilib ka siis, kui neid tuletisi kasutada liitsõnades: *hinnapakkumine* on üldine, *hinnapakkumus* konkreetne.

Esmapilgul samast tüvest on sõnad *muutus* ja *muudatus*, kuid siin on vahe juba tegusõnadel, millest need sõnad on tuletatud: *muutus* on tagasiviidav *muutama*-verbile ja *muudatus* sõnale *muutma*. Lihtsam on vist meelde jätta selle järgi, et muudatusi tehakse, muutused toimuvad ise.

Mõnikord, eriti erialakeeles, läheb vaja veel peenemat vahetegemist. Kas teate, mis vahe on *otsikul* ja *otsakul*? *otsik* on otsimisseade, läheb segamini sõnaga *otsak*, mis tähendab otstücki, otsmist osa, näiteks pastakal on *otsak*, mitte *otsik*.

Meediamaaastiku reljeefne väljendus

27.08.2012

Iga keeleteoimetaja oskab ühe ropsuga nimetada mõningaid tüütult populaarseid väljendeid, mis tähendavad ühekorraga kõike ja mitte midagi. Enamasti on nende hulk püsiv, mõned üksikud vajuvad unustusse, et asenduda uute kiiresti lamedaks kuluvate väljenditega.

Minu üks unarpidi lemmikuid on *maastik*. Meil on *meediamaaastik*, isegi eraldi *ringhäälingu maastik*, *muusikamaastik*, *poliitiline maastik*. Mul on uudi-seid: *maastik* tähendab peale metafoorse väljenduse ka seda päris maastikku. Mõjuks üsna värskena, kui seda üksnes selles tähenduses kasutatakse ja muid valdkondi nimetatakse näiteks *valdkonnaks*, *vallaks* või piiritleks riigi nime-tamisega. Tihti võib kuulda-lugeda selliseid kiiva kiskuvaid metafoore nagu *Eesti muusikamaastikul laineid lööv artist*. Vinti veidi maha keerates pääseb ka kummalisest maismaalainest: parem oleks *Eestis laineid lööv artist* või *tuntud Eesti muusik*.

Lausa kummastavaks pean viimaste kuude uut nimetust selle kohta, kui keegi midagi tabavat või muul moel väljapaistvat on öelnud: et *kasutas reljeef-set väljendust*. Üks kord on tore, teine kord veel ehk ka, aga kui muudmoodi enam ei osatagi öelda, et keegi *kasutas kujundlikku keelt*, *kasutas sõnamängu*, *väljendus teravalt*, siis on juba kurb ja igav.

„Tõsiselt kena oled!“

24.09.2012

Olen kindel, et igaüks on vahel öelnud, et miski on *maru vahva*, *jube hea*, *hirmus tore*. Vastandtähenduses, näiteks negatiivse tähendusega määrsõnade kasutamine positiivses tähenduses on üsna tavaline. Kui sellega mitte liialdada, on hästi, aga liiga palju *hirmus head* ei näita kedagi stiililiselt kõige paremast küljest.

Järgmine juhtum samast killast pani mind kulmu kergitama ja selle nähtuse üle mõtisklema. Nimelt tuntud sotsiaalvõrgustikus Facebookis on sõpradel võimalus üksteise pilte kommenteerida. Ühe kena noore naise pildi alla oli tema sõbratar kirjutanud: „Tõsiselt kena oled!“ Siin toimib sama mehhanism – pildil polnud tõsine tüdruk, kes on tõsisena kena, mis võib ju iseenesest tõi olla. Pildil oli rõõmus neiu. *tõsiselt* näitab hoopis seda, et komplimenti on tahetud selle sõnaga kangemaks, kui soovite – *tõsiseltvõetavamaks* – teha.

Keeles on loomulik, et mõned sõnad on moes, mõned on keelekasutajate silmis ja kõrvus nii tavalised, et ei tundu enam mõjuvat. Kui nüüd sõnad *väga* ja *nii* („*Väga ilus oled*“, „*Oled nii ilus*“) ning teised on korraks puhkust saanud, võiks neid taas piisavaks ja mõjukaks pidada, et kõlbavad ka pruukida.

Validaatorist tuvastiks

05.11.2012

Oktoobrikuus sündis rohkem või vähem ametlikult üks uus sõna kohmaka toorlaenu *validaatori* asemele. Daamid ja härrad, mul on hea meel tutvustada *tuvastit*. *Validaator* ehk *tuvasti* on ühissõidukis kasutatav viipetundlik seadeldis.

Sõna otsis ajalehe Sakala toimetus ning aitasin nende välja kuulutatud sõnavõistlusel pakutud sõnadest suupärasemaid välja sõeluda. Sõnu pakkus 35 inimest, igäüks keskmiselt kaks sõna, nii et valikus oli lausa 70 sõna. *Tuvastiga* konkureerisid viimases voorus *täps*, *möll*, *pääsur*, *puutur* ja *regar*. Miks siis *tuvasti* võitis? Kindlasti mängis oma osa žürii maitse, millega on raske vaielda. Keeleliselt sobivaks osutus ta peamiselt kahel põhjusel: lihtne moodustada sõnast *tuvastama*, mis on keeles tähenduses 'kindlaks tegema' juba juurdunud. *i*-liitega saab sellest hõlpsasti vahendit märkiva nimisõna: *tuvasti*. Ta sobib samasse ritta sõnadega *valgusti* ja *kõristi*.

Vahvad sõnad olid ka *täps* ja *möll*, liiati kui arvestada, et keeles on mõnevõrra tuntud mõlemad tegusõnad *täpsima* (tähenduses 'sobima') ja *möllima* (tähenduses 'registreerima'). *ur*-liide, mis tähistab tegevusvahendit, oli mitme sõna tuletusliiteks ning *puutur* ja *pääsur* said minu esmavaliku sõelast läbi mööndusega „võiksid isegi sobida“, aga langesid siiski finaalis välja. Sõna *regar*, mis on kahe eelmisega üsna sarnane, langes medalikohtadelt välja selle tõttu, et tegusõna, millega ta seostub – *regama* – on argikeelne ja asjalikku teksti ei passi.

Niisiis, pikka iga *tuvastile*.

Positiivne

07.01.2013

Missuguseid uusaastasoove teile saadeti? Kindlasti et uus aasta tuleks hea, edukas, õnnerikas, tegus, koostööaldis. Soovin ka teile kõike seda ja rohkemgi veel.

Huvitav aga, kas kellelegi sooviti ka positiivset uut aastat? Just sõna *positiivne* tähenduses 'hea' kipub moesõnana esile tükki. Loodan, et õnnitlejatel on ikka sõnavara jagunud ja see sõna on puhkust saanud, sest paljudes kirjatükides on ta kõvasti vatti saanud. Toon näiteid ja kohe ka parandusi.

Raamatupealkiri: „Positiivne salenemine“ – plussmärgiga salenemine tähendab vahest hoopis paksenemist? Parem ehk oleks „Tervislik salenemine“.

Ettevõtte kulude kokkuhoid on hetkeolukorras positiivne jätab küll esmapilgul lahtiseks, milline see kulude kokkuhoid on, teiseks räägitakse teates *hetkeolukorrast*. *Hetk* on teatavasti üks viiv, silmapilk, ja ta on möödas. Selle kohta on ju raske midagi pikemaajalist öelda.

Artiklipealkirju: *Maagaasi eksport oleks USA-le positiivne*. Eesti keeles ütleme *hea*. *Maagaasi eksport oleks USA-le hea*.

Enneolematult positiivne uudis. Parem: *Enneolematult hea uudis*.

Tsensusur võib isegi olla positiivne. Parem: *Tsensusur võib isegi olla hea*.

Tööl käimine peab olema positiivne asi. Pakuksin teise sõnastusega: *Töökäimine peab rõõmu valmistama*.

Lõpetuseks ühe raadio enesetutvustus: *Pakume kuulamiseks ainult positiivset muusikat*. Võiks ju ironiliselt küsida, milline on *negatiivne muusika*. Parem: *Pakume kuulamiseks ainult rõõmsameelset muusikat*.

Sõna ja termin

21.01.2013

Igaüks, kes toidupoes käib, on ehk juustuletis märganud *juustulaadseid tooteid*. Olen kuulnud ja lugenud, et enamasti ei osata sellise väljendi peale teha muud kui õlgu kehitada. Nõutust tekitab, et toidupoest ei saa varsti enam toitu, vaid toidulaadseid tooteid.

Kui aga kujutleda keelt samamoodi poena, on seal mõni lett, mis samamoodi mind õlgu kehitama paneb. Need on „terminilaadsed tooted“ – sõnad,

mis pole kuidagi mingi eriala oskussõnad ehk terminid, aga millegipärast arvatakse, et *terminit* võib kasutada *sõna* sünonüümina. Tuletaksin meelde, et *termin* on vaid oskussõna, mingi valdkonna kitsama kasutusega sõna, millel on konkreetsem ja kitsam tähendus kui üldkeelesõnal. Niisiis, üldkeeles, mida me ühiskonnas kõige rohkem kasutame, pole enamasti kohane rääkida terminitest. Teisalt muidugi võtame üldkeelde sõnu just oskuskeelest, nendesamade terminite seast, laiendame tähendusi ja kanname neid üle – sõnaga, kasutame sõnu üsna lohakalt.

Vaid kitsamas ringis levib teadmine, et *statiiv* pole päris see, mille pähe seda sõna kasutatakse. Kui fotograaf võtab metsa kaasa *statiivi*, on sellest natuke vähe, et saaks teha käevärinata pilti – pikkade jalgadega toetusalus on *kolmjalg*. *Statiiv* on vaid väike kinnitus, mida samuti vaja läheb.

Kõige levinuma näitena võiks tuua sõnad *number* ja *arv*. Matemaatikas tehakse kindlat vahet: arve väljendatakse numbritega nullist üheksani; number ei ole arv ja sellega me ei tee tehteid, vaid paneme neid üksnes kirja. Üldkeelepruugis on aga kinnistunud väljendid *telefoninumber* (õigemini on see ju *numbrikombinatsioon*, aga läheks ju liiga pikaks), majal ja korteril on *number* (kahekohalisi numbreid pole ju olemas, need on arvud), samuti *jalanumber*. Parandamist vajavad siiski sellised juhtumid, kui räägitakse, kui suur on mõne linna *elanike number* (ikka *arv*). Proovige liitsõna teha: *rahvanumber*. Loodan, et viimase puhul tundub see teilegi naljanumber.

Suurpere

20.05.2013

Seekord kutsun teid kaasa mõtlema ühe sõna tähenduse muutumise üle.

Nimelt peeti paar nädalat tagasi suurperede päeva. Mind hakkas huvitama sõna *suurpere* tähendus ja asusin asja uurima. Esimene koht, kuhu sellisel puhul vaadata, on muidugi ÕS 2006. Seal on eraldi artikkel *suurpere* kohta olemas ja juures märgend, et sõna on etnoloogia valdkonnast, ning *suurpere* tähenduseks on ÕSis 'mitmest perekonnast koosnev ühise majapidamisega pere'.

Mind hakkas huvitama, millal võis selle sõna tähendus teisenema hakata, ja uurisin veel sõnaraamatuid. ÕSist kolm aastat hiljem, 2009. aastal välja antud seletav sõnaraamat annab etnoloogia mõiste selgituse järel teise tähendusena, et üldisemalt tähistab sõna suurt, harilikult lasterikast peret.

Suurperede päeva on peetud juba tosinkond aastat ja kas mõjutaja on üksnes see, aga sõna on saanud taluühiskonda kirjeldava tähenduse kõrvale teise ja moodsa.

Sain ka piiluda uude, 2013. aasta sügisel ilmuvasse ÕSi. Ka seal arvestatakse uue tähenduse tekkimist vana kõrvale. Muide, esmajoones on toodud see uus tähendus, 'lasterikas perekond'.

Kadakad roostetavad

17.06.2013

Mõni aeg tagasi rabas üldsust teade, et kadakad roostetavad. Kiire pilk ÕSi, mis ütleb, et raud või metall saab roostetada, ka arm(astus). Ehk *roostetama* on sõna, mida kasutatakse edukalt ülekantud tähenduses. Ülekantud tähenduses väljendite hulk ei ole piiratud, igaüks võib analoogia alusel uusi metafoore luua. Selle loogika järgi on kõik korras. Teine küsimus on, kas pealkiri „Kadakad roostetavad“ on kõigile kohe üheselt mõistetav. Pealkirjale kehtivad teatud nõuded: ta peab olema üsna lühike, tabav, lugema kutsuv. Hea oleks, kui sellest oleks võimalik midagi välja lugeda ehk ta peab olema informatiivne. Pealkiri ei tohi olla eksitav. Roostevärvi kadakaid on arvatavasti igaüks näinud, nii et metafoor töötab.

Võtame veel ühe pealkirja: „Neeme Raud: 21. sajandi võtmepaar otsib puutepunkte“. See on kõvem pähkel. Siin peab lugeja aru saama, mida tähistab sõna *võtmepaar*, mida *puutepunkt*. Muidugi ei võta tavaliselt inimene millegagi tekkivaid seoseid osadeks lahti. Aga proovin siiski: silma ette kerkib aktiivselt tegutsev paar võtmeid, mis on absurd, järelikult pean edasi otsima. Neeme Rauda nimi pealkirja alguses viitab, et artikkel räägib millestki, milles just see ajakirjanik on pädev. Ehk Ameerika? Võtmepaar võib siis ehk tähendada kaht seal tähtsas rollis isikut. *Puutepunkt* võib ehk olla kokkupuute tähenduses? Rohkem ma ei suuda mõistatada ja klõpsan loo lahti. Nüüd selgub üsna kiirelt, et võtmepaar on tõesti kaks isikut, Ameerika Ühendriikide ja Hiina riigipea, kes otsivad ühiseid valdkondi, milles midagi ära teha. Pealkiri saab löövuse ja originaalsuse punktid, eksitav ei ole, aga natuke jääb kripeldama selguse küsimus.

8. LAUSE HEAKEELSUS

Ei saa välistada, et ei peaks ettevaatlik olema

19.03.2012

Keeles on olemas selline kategooria nagu kõneliik. Sellel on kaks liiget: jaatus ja eitus. See teine, eitus, on raskem, selles võib kindel olla. Tavaline on kasutada lauses jaatavat vormi. Eitus nõuab arusaamisel suuremat pingutust, muidugi mitte lihtlausetes, aga neis keerulisemates. Kui võtta aluseks tõik, et tekste tehakse vastuvõtja (ehk kuulaja või lugeja) jaoks, tuleks tarbetust keerukusest hoiduda. Vaatame mõnd näidet, kus on asjad keeruliseks aetud.

Esimene: *ei saa välistada, et kahjustada sai ka rahvusvaheline info*. Üks lause pool on eitav, teine jaatav ja jõudsite vist jälgida, mida taheti öelda. Igaks juhuks tõlgin jaatuse abil: *on võimalik, et kahjustada sai ka rahvusvaheline info*.

Teine on juba keerulisem: *aga me ei välista, et seda [rahvusvahelise info kahjustamist] üldse poleks olnud*. Mõlemad osalused on eitusverbiga moodustatud. Tõlgime: *on võimalik, et see [rahvusvahelise info kahjustamine] oli* ehk veel lihtsamalt sõnastades: *on võimalik, et rahvusvahelist infot kahjustati*.

Kolmas näide on üks pealkiri, millest, ütlen ausalt, mina üsna pikalt aru ei saanud: *Elu võimalikkus maal pole välistatud, kui kõike kinni ei panda*. [Kõige all on mõeldud *kõiki asutusi*.] Panen esimese poole jaatuseks ümber: *Elu maal on võimalik, kui kõike kinni ei panda*.

Neljandast näitest korrapealt arusaamiseks peab olema tõeline keeleakrobaat, kui pole lihtsamate näidetega end soojaks harjutanud: *Ei ole välistatud, et materjalid ei sattunud sinna juhuslikult*. Tõlgin: *On võimalik, et materjalid ei sattunud sinna juhuslikult*.

Jääb vaid üle arutleda, kas vahel mitte meelega ei kasutata liiga keerulist keelt, see tähendab, ei tahetagi, et keegi minust aru saaks. Milleks siis üldse õhku raisata?

Liisusalm ja komareeglid

16.04.2012

Paljudele on juba algklassidest kinnistunud liisusalmi värsimõõtu lause selle kohta, kuhu koma ei käi: „Tavaliselt ei nõua koma *JA, NING, EGA, EHK, VÕI, NII .. KUI KA.*“ Kordan ja rõhutan: seda õpetati algklassides, ja algklasside reeglis ei kasutata ühtki sõna ilmaasjata, ka siin. Kindlasti rõhutas õpetaja komavabastust andes, et *tavaliselt* ei nõua need sidendid koma.

Põhikoolis minnakse edasi sealt, millele sõna *tavaliselt* viitas: koma võib nende sidendite ette siiski sattuda, sest komade panekul tuleb arvestada ka pea- ja kõrvallause piire ning lauseliikmeid.

Koolikohustus on Eestis üheksa klassi. See tähendab, et kõik need täiskasvanud imestajad, kes mäletavad ainult esimeste klasside reegleid, on millestki ilma jäänud. Ma ei tea, kuidas nad loevad ilu- ja ajakirjandust, seal on kõik need näited sees, kus koma käib ka sidendi *ja* või *ning* ees: *Mõistmine tähendab teadlikuks saamist, et meie teadmised on seotud ümbritsevaga, ning selle abil valmistatakse õpilast ette iseseisvaks tegutsemiseks.*

Räägime ilmast

28.05.2012

Kaks kuud tagasi muretses Päevalehe ajakirjanik Priit Simson oma repliigis ilmateate ja seal valitsevate keelendite pärast. Eriliselt oli tal pinnuks silmas väljend *pilves selgimistega*. Minu meelest on see täiesti selge prognoos: tuleb pilves ilm võimalusega, et pilved ajuti hajuvad.

Teine asi, mis teda näis ärritavat, oli õhurõhu info esitamine, kui ei suudeta öelda, kas tuleb pilves või selge ilm. Kahjuks ongi meie laiuskraadil ilm selline, tahaks teda lohutada. Paljud ilmateate kuulajad siiski ootavad seda taavet, kas parasjagu on madal- või kõrgrõhkkond ning kas ja kummale poole rõhk muutub – kui õhurõhk langeb, on tulemas või süvenemas madalrõhkkond: tavaliselt pilved, niiskus, talvel soojem, suvel jahedam õhk.

Ma kardan, et ilmateade on selline rubriik, millega pole kunagi kõik rahul, on ju ka ootused ilmale erinevad. Seda ei saa siiski ilmteadustajate süüks pidada, sõnumitoojat teatavasti ei ole mõtet rünnata.

Mis aga mind selle repliigi juures natukene hämmastas, oli keelekasutus, millega ajakirjanik ennast ilmateatajatele vastandas: „Mis häda on Eesti ilmateatel, et nad ei suuda ajada selget juttu?“ *Eesti ilmateade* ehk *nemad*?

Toidad rinnaga või rinnast?

30.07.2012

Eelmise aasta rinnapiimanädalal rääkisid Vikerraadios kaks meest rinnapiima vajalikkusest, nõukogude aja müütidest ja ilmselt muustki väga olulisest. Miks ma täpsemalt ei ütle, millest siis? No vaat, ei tea.

Kuulasin niikaua, kuni mul hakkas kõrva kriipima saatekülalise, hinnatud lastearsti ning saatejuhi dialoogis aina korduv väljend: *rinnast toitma*. Ütlen kohe, et grammatiliselt ei ole see vale. Kuid mõelgem korraks järele. *Pudel* *list toitma* kõlab loomulikuna. Pudelis, nokktassi või ükskõik mis muusse anumasse saab panna nii rinnapiima kui ka kunstpiima, mis vedelikku tahes. *Rinnast toitma* tähendaks selle analoogia järgi sama, kuid loodus seisab siin ees. Rinnast saabki ainult rinnapiima. Siin ei ole rind selline vahend, nagu on pudel või tass. Me saame öelda, et *toidab pudelist rinnapiimaga*, kuid on väärt öelda, et *toidab rinnast pudelipiimaga*.

Palun siis sellel teavitusnädalal, mis ees seisab, rääkida *rinnaga* toitmisest, mitte *rinnast* toitmisest. Teine palve, mis pole küll keeleline. Kutsuge sel teemal kõnelema ikka mõni naine ka. Naised teavad rinnaga toitmisest alati natuke rohkem kui mehed, teate, miks? Sest neil on elu jooksul võimalus olla mõlemas rollis, nii saaja kui ka andja omas. Neil võiks lasta sellest rohkem rääkida, sest kuigi enne ütlesin, et rinnaga toites saab laps alati ainult rinnapiima, saab ta sealt veel midagi, mida pudelist eal ei saa. Armastust, kaitset ja lähedust, ja alati õigel temperatuuril.

Täis- ja osasihitis

10.09.2012

Koolis õpime, et lauses on alus, öeldis, sihitis. Üks lihtne lause näiteks: *Laps sööb õuna*. Sõna *õuna* ongi sihitis ja tavaliselt on sihitis osastavas käändes, vastates küsimusele *mida*. Emakeelekõneleja tavaliselt ei mõtlegi, et see pole ainus käänne, milles sihitis olla võib, näiteks kui ütleme *laps söi õuna ära*. Siin on *õuna*

omastavas käändes, olles ikka sihitis, täpsemalt täissihitis. Täissihitis võib vahel olla ka nimetavas käändes, näiteks asesõnad: *söö see ära*.

See emakeelekõneleja räägib ja kirjutab tavaliselt õigesti, see tähendab, kasutab õiget käänat automaatselt, mõtlemata. Mõne sõna rektsioon on siiski ka emakeelekõnelejale raske. Näiteks sõna *algatama*. Kas *luurejuht algatas juurdlust* või *algatas juurdluse*? Õige on *algatas juurdluse*, täissihitis, nagu ka lauses *algatab detailplaneeringu*. Natuke sarnane sõna on *alustama*, mis aga nõuab alati osasihitist ehk osastavat käänat: *alustas koosolekut kokkuvõttega*.

Lõpetan oma tänase jutu kurioosumiga, pealkirjaga *online-meediast*: „Emakeele selts: keeleteoimkonna otsus ei keela ajalooliste sündmuste suure algustähega kirjutamise“. Eituses on teisiti kui jaatuses. Kui *keelan kirjutamise* on õige, siis *ei keela kirjutamise* on siiski väär, eitavas kõneliigis tuleb kasutada osastavat käänat: *ei keela kirjutamist*.

Kuritööd ilma karistuseta – reklaamikeelest

17.09.2012

Reklaamides on omajagu kirjavigu. Mõni on mänguline, taotluslik, ja see on enamasti tore. Leian, et loovuseavaldusi ja vaimukust peab igal pool, ka avalikus ruumis olema. Tihti pole aga tegemist loova ja kunstipärase viguriga, vaid lihtlabase, isegi ärritava veaga.

Kõigepealt hüüatused, nagu „Kõik kaup poole hinnaga!“. Mis siin siis valesti on, võidakse küsida. Nimelt, ainsuslik sõna, siinses näites *kaup*, ei käi paaris hulka või määra näitava täiendiga *kõik*, vaid sõnaga *kogu*. Õige on *kõik asjad*, *kõik laulud*, *kõik kingad* – mitmuses. Kuid ainsuses: *kogu kaup*, *kogu tarkus*, *kogu muusika*.

Teine sage komistuskoht on koma. Mõnikord on komasid ülearu, aga tavaliselt on neid puudu.

Hiljuti püüdis mu vend Siim mind telefonitsi kätte saada, helistas kohe mitu korda, enne kui kätte sai. Küsimus oli: „On üks reklaamlause „Kõik mis on seotud reklaamiga“ – siin peab ju olema koma?“ Vastasin, et jah, koma on selles lauses hädavajalik. Ta küsis nagu miljonimängus, kas ma ikka olen päris kindel. Mina olin muidugi päris kindel, ka ametlik grammatikakirjutus on sama meelt, koma tuleb asesõna *mis* ette panna, sest järgneb relatiivlause.

Vend erilist põhjendust ei oodanud, talle piisas minu kinnitusest. Ütles vaid, et järelikult on tegemist kuriteoga eesti keele vastu. Nali või mitte, keel on tõesti paljus meie enda teha, isegi kui *kuritegu* tundub liiga karm määratlus.

Kas millalgi midagi ka muutub selles paljukirjutud reklaamikeeles? Soovitan keelevigaselt reklaamitud asju mitte osta, hääletada jalgadega, küll siis lõpuks parandama asutakse.

Mis on lahti?

29.10.2012

Mis kõik võib olla lahti. Uks või aken, kõht või pood. Tavaliselt aga mõeldakse küsimusega „mis lahti on?“, et midagi on teisiti kui harjumuspäraselt või midagi on suisa halvasti. Teksti tehes, eriti kirjutades, ammuugi toimetades, peab inimesel olema pea lahti, aga üks segajatele kinni (metafoorselt rääkides). Vahel tulevad aga prao vahelt kummastavad väljendid, enamik neist metafooride või muude püsiühendite lühiühendused.

Mis jutt see ilma näideteta oleks. Postimehe veebis oli hiljuti pealkiri „Vanameister Ronaldinho lõi suurepärase kübaratriki“. Trikke ei saa lüüa, neid saab teha. Kübaratrikk on siis selline olukord jalgpallis, kus üks jalgpallur lööb mängus kolm väravat. Nii et lööb palli ja lööb värava, aga mitte ei löö trikki.

Teine näide on samuti ajaleheuudisest. Lugesin, et *politsei käivitas kriminaalmenetluse*. Harjumuspärane oleks: *algatas menetluse*. Vaatasin „Eesti keele seletavast sõnaraamatust“ sõna *käivitama* tähendust. *käivitama* tähendab 'masinat, mootorit, seadet käima, tööle v liikuma panema'. Tõsi, mõõndakse, et sõna *käivitama* võib kasutada ka laiemas tähenduses (midagi alustama, tõugget andma). Näited selle juures on pigem ilukirjandusest. Ajaleheuudis, mis on tarbetekst, võiks jääda sõnade tavapärasema kasutuse juurde. Siis saab lugeja-kuulaja keskenduda sisule ega pea sukelduma sõnavaliku keerdkäikudesse.

Ma ei vabanda

26.11.2012

Kes poleks kohanud mõnel poeaknal silti „Vabandame, avarii!“. Kes pole, siis vahest on teile mõni keeletundlikum sõber saatnud edasi huvitavate väljendite noppeid, mis on pärit meediast, siltidelt ja muudest väiketekstidest. Ka mina olen neid kogusid saanud, vahel ka edasi saatnud, eriti üliõpilasena. Praegu levib kurioosete piltide-siltide edasisaatmine pigem suhtlusvõrgustikus, mille kaudu saab mõni väljend kogu ühiskonnas kiiresti tuntuks. Folkloristidele, aga ka keeleteadlastele võib see nähtus kui selline olla päris magus suutäis, sest see ei näita vaibumise märke.

Küll aga võiks näidata vaibumise märke mõni keelend, mida nii agaralt osatatakse, näiteks seesama *vabandama*. Kui ma ütlen: „Ma vabandan“, siis see tähendab 'ma annan andeks, andestan'; aga ka 'ma õigustan'. Teisalt aga kui ütlen „Vabandust“ või „Palun vabandust“, „Andke andeks“, siis see tähendab 'palun vabandust, andke andeks'. Kui soovite, et keegi annaks teile andeks, võite ka öelda „Vabandage“, sellega väljendate soovi, et teid vabandataks ehk teile antaks andeks.

Lühidalt, *ma ei vabanda* neid, kes ei mõista teha vahet väljenditel *vabandama* ja *vabandust paluma*.

Pooled tekitavad segadust ja pooled eksitavad

10.12.2012

Kindlasti olete kuulnud ütlust „kui sa veerandi usud, oled poolega petta saanud“. Rahvajuttudes, täpsemalt valetamislugudes, on see kõnekäänd oma kindlal kohal. Üsna kindlal kohal on selles ka hulgasõnad *veerand* ja *pool*. Huvitaval kombel on neist üks, hulgasõna *pool* hakanud oma elu elama ja teeb seda ka mitmuses – kasutame teda ka kirjakeeles, küll arvsõnana, näiteks *pool kirjadest* ehk *pooled kirjad jäid kirjutamata**; küll nimisõnana: *aasta teisel poolel*, *võistlendid vahetasid pooled**. Kirjakeele ühes allkeeles, õiguskeeles, on sõna samuti sagedas: räägime *lepingu pooltest*. Sealt õiguskeelest teevad *pooled* tihti trette ajaleheveergudele.

* Tärniga näited pärinevad ÕS 2006-st.

Näiteks: „Viimati kohtusid pooled 4. oktoobril ning siis kokkuleppele ei jõutud. Pooled on kohale kutsunud ka sotsiaalministri.“ Ma saan rääkida vaid iseenda eest. Mulle lugejana oli päris arusaamatu, kuidas saab kolme osalist tähistada sõnaga *pooled*. Kas pooled kohtusid ja pooled jäid tulemata, pool osalejatest kutsus sotsiaalministri, teine pool ei kutsunud?

Mind jääb vist alatiseks nimisõna *pool* juures segama selle sõna matemaatiline taust: *pool* on 50 protsenti ehk üks kahendik ehk tervik moodustub kahest poolest. Seni, kui on kahepoolne leping, selle sõlmivad kaks poolt, on kõik hästi. Isegi üldkeelne *kolme poolega kapp* on minu meelest kurioosne loogikaaps, samasugune kõnekäänd nagu veerandi uskumise ja poolega petta saamise lugu.

Nii et selguse huvides võiks rääkida mitme osalise puhul *poolte* asemel *osalistest*. Vahel tekitavad need kaks sõna liiase sünnitise *osapooled* (*osalised* pluss *pooled*), näiteks: *abielu osapooled*. Parem oleks: *abielu pooled* – seal on kaks osalist, millest kokku tuleb paar, mis peaks moodustama harmoonilise terviku.

Jänes Täpi on koeraks

17.12.2012

Selline lausemall, kus seisundimäärus on saavas käändes, on mõningatel juhtudel vajalik, näiteks on meil kõnekäänd *kits kärneriks*.

Saav kääne märgib siin omaduste või seisundite juhuslikkust, ajutist iseloomu. Lauses *kits (on) kärneriks* see sobib päris hästi. Veel üks lihtne näide: *Täpi on koer* ja *Täpi on koeraks*. Esimene lause tähendab, et Täpi on koer, teine aga seda, et ta täidab koera rolli, kuid pole koer, vaid hoopis kass või jänes, kes täidab koera rolli.

Paljudes asjalikes tekstides, kus sellist ajutist rollitäitmist silmas ei peeta, see aga ei sobi. Mõelgem, kas sobib lause: *gümnaasiumi eesmärgiks on anda õpilastele üldharidus*. Koolid ongi haridusasutused, haridust anda on nende peamine eesmärk – kui ühed õpilased lõpetavad, tulevad järgmised ja ring algab otsast peale. Niisiis, *gümnaasiumi eesmärk on anda õpilastele üldharidus*.

Iga keelekasutaja, aga ka teksti toimetaja, võiks mõelda, kas ta soovib näiteks eesmärke, millest kõneleb, esitada juhuslike, ajutistena. Vahest tasuks pidevast ajutisusest loobuda?

Asesõna mees

31.12.2012

Ühes pea aastataguses „Keelesäutsus“ julgustasin tarvitama liitsõnades sõna *mees*: sobib *meeskond* (ka siis, kui seal on naisi), sobib *esimees* (ka siis, kui ta on naine). Sõnaga *mees* on mul jäänud aga üks asi kripeldama. Tahan osutada, et see ei sobi asesõnaks, kuhu teda vahel satub. Põhjus on lihtne: *mees* on nimi-sõna, mitte asesõna.

Asume kohe näidete juurde:

Siseminister Ken-Marti Vaher märkis, et rahuldab Raivo Kүүdi avalduse, kuid lisa, et mees on teinud head tööd ega pole juhtunud varjanud. Kui mõnel juhtumil võib sellisest asendamisest isegi kasu olla, sest asjaosalised on eri soost, siis siinsel juhul on mõlemad nimetatud mehed. Asenduseks sobivad näitavad asesõnad *ta* või *see*.

Teine näide: *Ott Leplandi hinnangul pole artistiametis mehega just kerge koos elada, aga kui tunne on õige, pole elus ükski asi võimatu.* Lausel poleks midagi viga, kui Ott elaks või oleks elanud koos artistiametis mehega. Kui ta aga peab *artistiametis mehe* all silmas iseennast, siis tuleb ajakirjanikul, mõtte edastajal, kasutada muid viitesõnu: *Ott Leplandi hinnangul pole temasuguse artistiametis mehega just kerge koos elada.* Või: *Ott Leplandi hinnangul pole temaga ta ameti tõttu just kerge koos elada.*

Vaba sõnajärg

25.03.2013

Eesti keele sõnajärg on vaba, lauses sõnade rittaseadmise saab kombineerida. Ometi on seal mõned reeglid, mis täielikku sõnajärjevabadust natuke piiravad. Näiteks tuleb vältida väärseoseid, mis esmapilgul võivad kirjutajale endale märkamatuks jääda.

Paar näidet. Kuulutustes on lugeda: *müüa hubane korter kõrgete lagedega kesklinnas.* Esimese hooga lugedes tekib mulje, et kõrged laed on kesklinnas, mitte korteris. Täiend *kõrgete lagedega* võiks olla *korteri ees: müüa hubane kõrgete lagedega korter kesklinnas.*

Ka pealkirjameistrid peavad olema ettevaatlikud, et ei juhtuks nii: *aus leidja otsib lehe abil raha kaotanud inimest.* Kui raha oli ikka muul moel

kui lehe abil kaotatud, peab sõnu veidi ümber tõstma: *aus leidja otsib raha kaotanud inimest lehe abil.*

Universaalne reegel on ka see, et lauses pannakse uus info või rõhutatav sõna viimasele kohale. Kui kaotanud sportlane ütleb: *vastane vääriskohkem võitu*, on rõhutatav sõna viimane, *võitu*. Loomulikum oleks aga rõhutada sõna *rohkem*, sest jutt ei käi sellest, kes vääriskohust ja kes võitu, vaid sellest, kes vääriskohitu *rohkem*, kes vähem. Niisiis on parem: *vastane vääriskohitu rohkem.*